

När kommunen sagt sitt
Efterprocessen vid kommunal vindkraftsetablering

*Förvaltningshögskolans
rapporter*

Rapport **162**

Rebecka Berg och Jenny de Fine Licht

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Förvaltningshögskolans rapporter
nummer 162

När kommunen sagt sitt

Efterprocessen vid kommunal
vindkraftsetablering

Rebecka Berg och Jenny de Fine Licht

När kommunen sagt sitt.
Efterprocessen vid kommunal vindkraftsetablering
Rebecka Berg och Jenny de Fine Licht
Första upplagan
Första tryckningen

©2021

Författarna

Förord

För att kunna styra framgångsrikt måste demokratiskt valda ledare försäkra sig om att deras beslut accepteras, eller åtminstone tolereras, av de flesta medborgare. Detta är en utmanande uppgift eftersom valda ledare ofta tvingas fatta beslut som innebär kompromisser eller val mellan legitima intressen som är potentiellt kontroversiella i allmänhetens ögon. Frågan om hur man hanterar svåra beslut på ett sätt som gör att besluten kan accepteras av medborgarna är en grundläggande fråga för den demokratiska legitimiteten som bara blir viktigare i takt med ökad press på den offentliga sektorn.

Medan så väl forskare som praktiker framför allt har fokuserat på att skapa goda och inkluderande processer om leder *fram* till beslut som ett sätt att öka legitimiteten, handlar den här rapporten om vad som händer *efter* att ett kontroversiellt beslut har fattats. Som fall använder vi etablering av vindkraft, vilket är ett tydligt exempel på situationer där politiska representanter på lokal nivå behöver fatta svåra beslut som innebär att flera legitima intressen måste vägas mot varandra.

En explorativt inriktad intervjustudie med tretton beslutsfattare och tjänstepersoner från totalt fyra svenska kommuner visar att det finns få tecken på att kommunerna har någon tydlig strategi för hur de ska hantera processen efter kommunal tillstyrkan vid vindkraftsetableringar. Detta kan förstås utifrån hur det faktiska motståndet uppfattas, den långa och ofta utdragna processen, beslutsfattarnas uppfattning om sin demokratiska roll och den komplicerade frågans karaktär. Sammanfattningsvis visar materialet att

efterprocessen utgör ett potentiellt missat tillfälle till att återknyta till befolkningen efter en uppslitande process.

Rapporten är skriven av Rebecka Berg och Jenny de Fine Licht och är baserad på Rebecka Bergs masteruppsats "Efter kommunens tillstyrkan - En fallstudie om efterprocessen vid kommunal vindkraftsetablering" (2020) som skrevs inom ramen för projektet "Att förklara svåra beslut - ett nödvändigt ont i den representativa demokratin" (VR 2017-01146) för vilket Jenny de Fine Licht är projektledare. Mer detaljer om studiens teoretiska utgångspunkter och genomförande finns i uppsatsen.

Rebecka Berg och Jenny de Fine Licht
Förvaltningshögskolan, november 2021

Innehåll

1. Introduktion.....	1
1.1 Studiens syfte	4
1.2 Begreppsförklaring	4
2. Den demokratiska efterprocessen i forskningen.....	6
2.1 Tidigare empiriska studier om efterprocessen	9
3. Fallet vindkraftsetablering	14
3.1 Medborgares deltagande vid vindkraftsetablering.....	19
4. Studiens genomförande	23
5. Resultat och analys	28
5.1 Hur hanterar, reflekterar och resonerar beslutsfattare kring efterprocessen?	28
5.2 Hur kan hanteringen förstås?	40
5.3 Sammanfattning.....	56
6. Slutsats och diskussion.....	59
Källförteckning.....	62
Bilaga 1. Intervjuguide (beslutsfattare).....	69
Bilaga 2. Intervjuguide (tjänsteperson)	71

1. Introduktion

En vindkraftsetablering är en lång och kostsam tillståndsprocess. Ofta inleds processen av en projektör eller annan aktör med intresse av att bygga vindkraft på ett redan utpekat område i en kommuns översiktsplan, eller i ett område av riksintresse för vindkraft. Kommunen i det berörda området kan ha antagit visioner eller styrmodeller med mål som bygger på att kommunen skall röra sig mot en klimatneutral eller klimatpositiv verksamhet (Khan 2003). Förutom olika tester, utredningar och prövning av lokalisering för verken, ska projektören sedan samråda med myndigheter och allmänheten. Därefter behöver projektören lämna ansökan om etablering hos Länsstyrelsen i den berörda kommunen. Ansökan ska innehålla bland annat miljö- och konsekvensbeskrivningar men också samrådsredogörelse. Parallellt behöver också kommunen fatta beslut om etableringen tillstyrks eller avstyrks och genomgår därmed sin egen politiska process – ofta i ljuset av folkligt engagemang där vissa är starkt emot etableringen.

Att hantera svåra beslut som kräver avvägningar mellan legitima intressen och värden och som skapar missnöje och riskerar att orsaka protester bland delar av befolkningen är ett nödvändigt ont i den representativa demokratin. För beslutsfattare är det samtidigt nödvändigt att det finns en viss tolerans och acceptans av besluten för att bibehålla och skapa legitimitet för sitt agerande (Levi 1997; Tyler 2006; McGraw m.fl. 1993; Grose m.fl. 2015).

Idag pågår en debatt om den representativa demokratin där många forskare menar att demokratiformen befinner sig i en kris (Achen & Bartels 2016; Khan 2004; Mansbridge 2019). Det har blivit

vanligt att prata om ett demokratiskt gap mellan medborgare och förtroendevalda (SKR 2019). Den lösning som ofta presenteras är att öka medborgarnas delaktighet och inflytande i den demokratiska processen genom exempelvis medborgardialoger, rådgivande folkomröstningar eller olika former av rådslag (Smith 2009; Langlet m.fl. 2019; Montin & Granberg 2014; Khan 2004). Tanken är att medborgarna genom att bli inbjudna att diskutera och delta i politik ska bli mer kunniga, mer demokratiskt sinnade och mer böjda att acceptera beslut även om de motsätter sig dem.

Effekterna av deltagardemokratiska åtgärder är dock omstridda. Medborgardialoger och folkomröstningar är kostsamma och tidskrävande och riskerar att ge högljudda, mindre grupper större inflytande (Naturvårdsverket 2008; Fogelholm m.fl. 2019; Khan 2003; Langlet m.fl. 2019). Syftet med deltagandet stämmer inte alltid överens med deltagarnas förväntningar, vilket ökar risken att medborgarna blir besvikna. Kritiker menar också att deltagardemokratiska åtgärder riskerar att urholka den representativa demokratiska modellen (Khan 2004) och inte alltid genererar bättre policy eller ens ökar det faktiska medbestämmandet (Tahvilzadeh 2015). Sist men inte minst, försvinner inte problemet utan ofta kvarstår missnöje bland delar av befolkningen efter att beslutet fattats.

Medan empiriskt och praktiskt orienterad forskning om legitimitetsskapande och svåra beslut framför allt har fokuserat på processen som leder *fram* till beslutet (de Fine Licht m.fl. 2021) finns det förvånansvärt lite forskning om vad som händer *efter* ett beslut har fattats. Med andra ord vet vi mycket lite om vad beslutsfattarna gör för att återkoppla till medborgare som var emot beslutet och för att förhoppningsvis förmå dem att känna fortsatt

förtroende för den demokratiska modellen. Samtidigt pekar den demokratiteoretiska litteraturen (exempelvis Pitkin 1967; Mansbridge 2019) tydligt ut vikten av att se representation som en kontinuerlig process där beslut förklaras och förankras i befolkningen även om alla inte kan vara överens. Den begränsade empiriska litteratur som behandlar vad som händer efter beslut (Fenno 1978; McGraw m.fl. 1995; Grose m.fl. 2015, Esaiasson m.fl. 2017; de Fine Licht m.fl. 2021; Fogelholm m.fl. 2019) indikerar också att det finns potential att skapa legitimitet för beslut även efter att det formella beslutet har fattats genom att tydligt förklara beslutet, fortsätta dialogen med de besvikna, signalera att man bryr sig om även de som protesterat och bjuda in till samråd om hur implementeringen ska gå till.

Den här studien handlar om beslutsfattareshantering av det vi kallar efterprocessen vid svåra beslut. Genom en explorativ intervjustudie om hur beslutsfattare hanterar, reflekterar och resonerar kring svåra beslut efter att ett formellt beslut har fattats, vill vi öka förståelsen för hur svåra beslut inom lokal demokrati kan hanteras på ett sätt som skapar förtroende och acceptans bland befolkningen. Som fall använder vi oss av vindkraftsetablering i en kommunal kontext.

Vindkraftsetableringar är ett typiskt område där lokala och nationella politiska intressen vägs in vid beslutsfattande. Den svenska styrmodellen som genomsyras av en hög grad av kommunalt självstyre, innebär att en stor del administrativa och politiska uppgifter faller inom kommunernas ansvarsområden (Westerståhl 1997). Kompetensfördelningen mellan kommun och stat, det lokala planmonopolet som ger kommunen vetorätt i vissa frågor, gör kommunen och därigenom också kommunfullmäktige, till en nyckelaktör vid beslutsfattande rörande vindkraftsetableringar.

Den kommunala tillstyrkan som måste ges i samband med etableringen agerar markör för det formella beslutet. Studiens material kommer från fyra kommuner där det uppstått ett medborgerligt motstånd inför en vindkraftsetablering.

1.1 Studiens syfte

Studiens syfte är att öka den empiriska kunskapen om hur beslutsfattare hanterar efterprocessen till svåra beslut och därigenom bidra till diskussionen om den representativa demokratins förmåga att hantera svåra beslut. Med utgångspunkt i fallet vindkraftsetablering vill vi även bidra till en ökad förståelse av hur svåra beslut hanteras i praktiken, vilket kan ge en ökad insikt för hur beslutsfattare kan hantera framtida utmaningar som gör att medborgarna accepterar eller åtminstone tolererar besluten.

Den övergripande frågan i centrum för studien är: Hur hanterar, reflekterar och resonerar beslutsfattarna kring processen efter ett svårt beslut, och hur kan denna hantering förstås?

1.2 Begreppsförklaring

Med *ett svårt beslut* avses ett beslut där det finns tydliga och legitima meningsskiljaktigheter bland medborgare och där alla inte kommer att bli nöjda med utfallet. Kommunens tillstyrkan av ett vindkraftsprojekt utgör markören för att ett formellt beslut fattats och den hantering som löper efter detta beslut tagits syftar till *efterprocessen* av det svåra beslutet.

Med *hantering* av ett svårt beslut avses både vad beslutsfattarna gör och säger. Det kan betyda dialog eller kommunikation såsom förklaringar, motiveringar, ursäkter eller yttranden som görs efter ett svårt beslut. Förklaringar, motiveringar eller ursäkter avseende antagna beslut sker alltid i en kontext, vilken kan vara både inofficiell och officiell, och därför är det forum som beslutsfattarna kommunicerar med befolkningen också av intresse. Hanteringen innefattar även agerande i efterprocessen, såsom inbjudningar, föreläsningar, sammanträden eller press-konferenser där medborgare kan delta.

Med *resonerar och reflekterar* menas vidare hur beslutsfattarna uppfattar hanteringen av beslutet, efterprocessen och sin roll i den. En reflektion kan till exempel vara en tanke om ett agerande, eller en tydlig avgränsning om beslutsfattarnas roll avseende dess efterprocessuella hantering.

2. Den demokratiska efterprocessen i forskningen

Den representativa rollen är komplicerad (Pitkin 1967; Westerståhl 1997; Skoog 2010; Mansbridge 2009; Grose m.fl. 1995). Å ena sidan är den förtroendevalda en *representant* som ska representera folkviljan (ett begrepp det ofta talas om i singular); å andra sidan är den förtroendevalda också en aktiv part och beslutsfattare, en *företrädare* för folket (Westerståhl 1997:23). Representanten förväntas vara öppen för åsikter, önskemål och fakta från befolkningen (Esaiasson m.fl. 2017) men förväntas också kunna ta ett helhetsperspektiv, lyssna in experter och göra avvägningar mellan olika intressen. Dessutom måste de balansera sina egna uppfattningar gentemot partilinjén och överenskommelser inom politiska koalitioner och samarbeten (Skoog 2010; Davidsson 2006; Öhberg & Naurin 2016).

Även om många av oss är vana vid att framför allt tänka på demokrati som en process som leder fram till beslut, finns också teoretisk litteratur som tydligt identifierat en *efterfas* vid formella beslut. Enligt Hanna Pitkin (1967) bör det vara i representantens intresse att förklara sitt agerande i syfte att legitimera sin politik, men det kan också anses vara en förpliktelse som genomsyrar rollen som förtroendevald representant (Pitkin 1967:56ff). Pitkin (1967) diskuterar och analyserar, i sin klassiska bok *The concept of representation*, olika uppfattningar om den förtroendevalda representanten. Hennes analys resulterar i ett flertal olika versioner av

representation, och hon belyser att representationens *de facto* betydelse i den politiska litteraturen inte varit given, utan snarast antagen. Pitkin menar att *re-present* kan betyda att något helt enkelt måste "åter-presenteras". En av slutsatserna som författaren drar är att representanten måste förklara och motivera sitt agerande och beslutsfattande till sina väljare (Ibid. 1967:55 & 111). Förhoppningen och den normativa uppfattningen är, såklart, att detta inte skall behövas. Den goda representanten är ju vald för att den representerar sina väljare, och bör ha en uppfattning om vilka policys väljarna vill ha och inte ha. Men oavsett om ett beslut är åsiktsrepresentativt eller inte kan en förklaring eller motivering vara rimlig att ge i efterhand (Esaiasson & Wlezien 2017).

Jane Mansbridge (2019) menar också att aktiv och kontinuerlig dialog med medborgarna har ett stort principiellt värde inom den representativa demokratiteorin. Hon hävdar dock att den klassiska formen av representation, som bland annat Pitkin (1967) diskuterar, behöver utvecklas. I den moderna tid vi lever i idag är det standardiserade förhållandet mellan väljare och representant otillräckligt. Både medborgares höga utbildningsnivå och möjlighet till snabb kommunikation har utvecklats i den moderna demokratin, vilket gör att vi kommunicerar allt mer med våra förtroendevalda. Problemet är att kommunikationen ofta är en- eller tvåvägsorienterad och stannar av mellan fråga och svar (Mansbridge 2019:299). I den komplexa relationen mellan representant och väljare bör vad hon kallar *rekursiv representation* (vår översättning) vara gällande. Den rekursiva representativa rollen betonar vikten av att representanten befinner sig i ett kontinuerligt samtal med sina väljare, lagstiftare och administration (Mansbridge 2019:305). I den normativa modellen beskriver Mansbridge kommunikationen mellan

beslutsfattare och väljare som en kritisk faktor för att bibehålla en god relation:

In this revised model, recursive communication is critical for maintaining a normatively justifiable and perceptually legitimate relationship between represented the and representative, including the mutual constitution of each by the other. (Mansbridge 2019:304ff)

Den rekursiva kommunikationsmodellen skiljer sig från den traditionella tvåvägs-kommunikationen mellan beslutsfattare och väljare. I den rekursiva modellen kan väljare delta med sina åsikter, men också genom att beslutsfattarna kan förklara sin röst och föra en kontinuerlig dialog efter att beslutet fattats. Representant och väljare kan genom en rekursiv modell spegla och återskapa varandras relation och vilja (Mansbridge 2019:314). Genomgående dialog och kommunikation minimerar enligt Mansbridge de maktförhållanden som finns mellan förtroendevalda och väljare.

Modellen är dock ett ideal och såsom alla ideal inte fullkomligt uppnåelig. Kommunikation har också en inneboende problematik. Att aktivt förklara sina beslut är i sig att försvara och agera opinionsbildande för sina beslut och sin policy (Pitkin 1967; Mansbridge 2003; Disch 2011). Förklaringar och aktiv kommunikation öppnar upp för möjligheter att utbilda och informera medborgare, men samtidigt också för manipulation (Mansbridge 2003; 2019; Fenno 1978). Lisa Disch (2011; 2012) menar exempelvis att demokratisk representation inte enbart handlar om de frågor som beslutsfattare berör – utan också om de bordlagda ärendena. Att representera innebär också att uppmärksamma dessa ärenden och belysa dem, för att få en helhetsbild av de problemområden som är viktiga för medborgarna (Disch 2012). Att enbart kommunicera

mer genererar inte nödvändigtvis en bättre demokratisk relation mellan väljare och förtroendevald, då det kanske innebär att rätt frågor inte ens diskuteras. Förutom att förklaringar och kommunikation kan vara utbildande och manipulativa, finns också möjligheten att de är missledande och falska (McGraw m.fl. 1995).

Andra forskare, såsom Boswell (2016), menar det finns ett glapp mellan beslutsfattande och implementering, och lyfter att demokratorienterad forskning ofta fokuserar på förprocessen vid policyskapande. Därefter klassas ofta implementeringsprocessen som teknisk och fristående; där politiken lämnar över tar den byråkratiska förvaltningen vid. Ett ökat fokus på medborgerligt deltagande och diskussion även i implementeringsledet skulle bland annat enligt Boswell kunna ha positiva effekter för demokratin.

2.1 Tidigare empiriska studier om efterprocessen

Som tidigare nämnts finns det begränsat med empiriska studier om vad som faktiskt händer efter att politiska beslut fattas. En tidig pionjär är forskare Richard Fenno (1978) som genom deltagande observationer studerade amerikanska kongressledamöters relation till sina hemdistrikt. I sin bok *Home style – House members in their districts*, landar Fenno i att fokus för såväl representanter som forskare kanske bör ligga på att "förklara förklaringarna" snarare än på hur representanter röstar i viktiga frågor:

If that is the way political members of congress sees it, then it might be useful for political scientist to look at it that way as well – to spend a little less of our time explaining votes, and a little more of our time explaining explanations. (Fenno 1978:141).

Genom beslutsfattaresh presentationer av sig själva på hemmaplan, hur de fördelar resurser och hur förtroendevalda förklarar sitt agerande i representanthuset för sina väljare, identifierar Fenno olika typer av "hemmastilar" bland ledamöterna. Hur förtroendevalda förklarar sitt agerande och sina tagna beslut är enligt Fenno sammankopplat med hur de förtroendevalda presenterar sig själv och sin syn på olika policys. Förklaringarna kan enligt Fennos studie ses som en typ av utbildning i frågor och ges i syfte att verka legitimitetsbyggande, och är konsekventa samt funktionella. Förklaringarna knyter också an beslutsfattare och medborgare genom dess legitimerande och utbildande aspekter, och sätter fokus på viktiga frågor och beslutsfattarnas position till olika policys (Fenno 1978).

Eftersom kongressledamöterna i Fennos studie agerar i ett helt annat representativt system än det svenska kommunalpolitiska, dessutom för ungefär 50 år sedan, är studien svår att överföra till svenska förhållanden. Uppenbart är dock att kongressledamöterna tar tillvara på den strategiska möjligheten att förklara för sina väljare, efter att ledamöterna har röstat eller fattat beslut.

Förutom Fennos studie finns det ett mindre antal studier som i varierande grad har fokuserat på hur medborgare uppfattar den efterprocessuella hanteringen av ett beslut, även om detta sällan sägs explicit. Flera av dessa använder sig av scenarioexperiment (exempelvis McGraw m.fl. 1991; 1993; 1995; de Fine Licht m.fl. 2021; Grose m.fl. 2015) och bygger därmed på fiktiva snarare än faktiska situationer. Bland annat har forskare visat att beslutsfattaresh uppfattade förmåga att vara lyhörda, förklara sig och anpassa sig efter medborgares önskemål kan generera acceptans för politiska beslut (Esaiasson m.fl. 2017). Det kräver dock också att medborgare anstränger sig för att göra objektiva och rättvisa bedöm-

ningar av beslutsfattaress agerande (Esaiasson m.fl. 2017; Mansbridge 2009). Vid mer personliga relationer har bland annat Shapiro m.fl. (1994) visat att jobbkandidater föredrog muntliga förklaringar av dåliga nyheter, då arbetsgivaren som fattat ett negativt beslut då uppfattades som mer genuin.

Kathleen M. McGraw är en forskare som uttalat har studerat effekter av att beslutsfattare förklarar och motiverar sina beslut efter att de fattats (McGraw m.fl. 1991; 1993; 1995). Vid förklaringar och kommunikation i efterhand kan det vara nödvändigt att förstå vilken typ som genererar acceptans. Forskarna skiljer där på ursäkter (*excuses*) och motiveringar (*justifications*)¹. Motiveringar framhåller det positiva med beslutet jämfört med en annan tänkbar situation², medan ursäkter snarare handlar om att beslutsfattaren försöker skjuta ifrån sig ansvaret ansvar i frågan, eller skylla på någon/något annat. McGraw och hennes kollegor (McGraw m.fl. 1991) visar här att motiveringar snarare än ursäkter främjar acceptans av beslut. En potentiell anledning till detta kan vara att beslutsfattare indirekt tar på sig ansvaret för beslutet (McGraw m.fl. 1991:1148f). På ett liknande sätt visar forskarna (McGraw m.fl. 1995) i en annan studie att människors uppfattningar om en policy och dess beslutsfattaren påverkas både policyns uppfattade konsekvenser (vad beslutsfattarna gör) och av hur de förklarar beslutet (vad de säger). Motiveringar och förklaringar kan därmed ses som en förhållandevis enkel och effektiv åtgärd för att i högre utsträckning ena medborgare i svåra frågor.

---

1 Det finns fler typer av förklaringar och ansatser, såsom *förnekelse*, eller *konsolidering* där ett erkännande av beslutet och dess effekter behandlas (McGraw m.fl. 1995).

2 En jämförelse kan till exempel ske i förhållande till en annan kommun som kan agera positivt exempel, eller tidsmässig jämförelse med att man vinner på ett beslut i längden.

I en annan amerikansk experimentell studie skickade forskare ut fiktiva brev till senatorer som fattat beslut som brevskrivaren inte höll med om (Grose m.fl. 2015). I studien framkom att beslutsfattarna ofta gav "skräddarsydda" förklaring till medborgare som inte höll med dem. Det visade sig att skräddarsydda förklaringar ofta var effektiva när det gällde att skapa acceptans, och faktiskt hade en mer manipulativ karaktär, vilket är i linje med den problematik som lyfts av Disch (2012). I tidigare forskning inom vindkraftsetablering, som ofta fokuserar på att integrera medborgare innan ett beslut tas, finns en uppfattning bland medborgare att integreringen i själva verket rör sig om en typ av övertalning från beslutsfattarnas sida och att förankringsprocesser och information till medborgare snarare handlar om att beslutsfattarna vill rättfärdiga sina handlingar (Mels 2016).

Medan tidigare nämnda studier framför allt har framhållit förklaringar som ett sätt att öka människors acceptans för svåra beslut tar en nyligen publicerad studie (de Fine Licht m.fl. 2021) ett lite bredare perspektiv. Fyra potentiellt legitimitetsskapande processer identifierades: hur beslutet annonseras, hur det förklaras och motiveras, om befolkningen bjuds in till dialog om hur beslutet ska implementeras, och i vilken utsträckning beslutsfattarna anstränger sig för att minska dåliga konsekvenser för de inblandande. Fallet som användes var skolnedläggningar och studien byggde på en explorativ inventering av verkliga fall av skolnedläggningar i svenska kommuner (Fogelholm m.fl. 2019). Potentiella effekter på människors uppfattningar om beslutet studerades med hjälp av ett scenarioexperiment. Resultatet indikerade att det finns möjligheter att påverka människors uppfattade legitimitet även med arrangemang som sker efter att beslutet fattats. Framför

allt verkar det vara positivt att signalera till befolkningen att man respekterar och bryr sig om de som varit emot beslutet genom att exempelvis förklara det och försöka minska negativa konsekvenser.

Sammanfattningsvis finns det alltså en normativ uppfattning inom representativ demokratiteori om att policyprocessen fortlöper efter att formella beslut har fattats, men samtidigt finns det få empiriska studier om efterprocessuell hantering. De empiriska studier som finns indikerar att det kan finnas goda skäl att ha en tydlig strategi för efterprocessen för de beslutsfattare som vill öka acceptans för sina beslut, men vi vet lite om hur detta organiseras i praktiken – om alls. Med det med oss går vi nu över till det empiriska fallet i centrum för studien – vindkraftsetablering på kommunal nivå.

3. Fallet vindkraftsetablering

För att öka vår förståelse av efterprocesser vid svåra beslut av kommunal vindkraftsetablering vilket vi menar utgör ett typiskt fall av svåra beslut (jämför exempelvis Fogelholm m.fl. 2019).

Den pågående debatten och hotet om globala klimatförändringar har lett till ett behov av en mer hållbar nationell energiförsörjning. Det finns idag inget politiskt uppsatt mål om vindkraftsutbyggnad i Sverige, utan enbart ett uttalat mål om 100% förnybar elproduktion år 2040. Komplexiteten med skiftet från fossila bränslen berör aktörer på flera beslutsnivåer i samhället. Svåra avvägningar vid intressebaserade beslut är ofta något som beslutsfattare stöter på vid vindkraftsetableringar. Den snabba tekniska utvecklingen inom el- och vindkraftsproduktionen gör att vindkraftverken blir högre och mer effektiva, samtidigt som dess visuella påverkan blir mer påtaglig (SOU 2017:2).

Under 2017 kom enbart 11% av Sveriges energiförsörjning från vindkraftsturbiner och de fem län som har störst vindkraftsutbyggnad stod ensamma för mer än 50% av den totala vindkraften i landet år 2018 (Hedberg 2019; Statens energimyndighet 2019:13). År 1999 kom enbart 0,3 % av energiförsörjningen av vindkraft (Hedberg 2019).

Vindkraftverk är idag vida accepterad som en alternativ energikälla bland medborgare i Sverige och det nationella politiska stödet, som förverkligades i den politiska energiöverenskommelsen 2016, för utbyggnad är brett (Ibid. 2019). Ifrån nationellt politiskt håll och bland den generellt positiva inställningen bland med-

borgare, finns ett intresse för att öka utbyggnaden i och med målet om klimatneutralitet. Fastän utbyggandet har ökat sedan 1990-talet från enbart ett par tiotal vindkraftverk till att år 2016 vara 3 334 verk, kan inte data från SOM-institutets nationella enkätundersökningar finna någon avsevärd förändrad åsikt avseende utbyggnaden från det svenska folket (Hedberg 2018).

Det finns dock flera kända faktorer som gör att vindkraftsetablering ofta väcker motstånd och protester. Även medborgare som i grunden är positiva till vindkraft har exempelvis en tendens att motsätta sig en vindkraftsetablering nära sin egen bostad. Det skapas ett "gap" mellan samhällsnivå och individnivå (Henningsson m.fl. 2012; Mels 2016). I en rapport från Naturvårdsverket fastställs att fast det funnits en identifierad NIMBY-effekt³ av vindkraftsparker som skapar svårigheter och protester vid potentiell vindkraftsetablering, är det svåra beslutet om vindkraft mer komplext än så (Hedberg 2016; Henningsson m.fl. 2012:117).

Större vindkraftsverk och parker, klassas som miljöfarlig verksamhet enligt miljöbalkens nionde kapitel, och behöver genomgå en omfattande tillståndprocess. Vanligt förekommande moment som stör människor i omgivning av vindkraftsparker är visuella effekter såsom skugga och ljus, men också buller och ljud (Khan 2003). Vindkraftsparker kräver ibland svåra avvägningar mellan inskränkning på djurliv, natur och kulturhistoriska värden. Andra faktorer som kan påverkas av vindkraftsetableringarna är till

---

3 NIMBY-effekt är en akronym för *not-in-my-back-yard*. Fenomenet innebär att de flesta är positivt inställda till vindkraft, men är motståndare till att ha vindkraft nära sig och sin bostad. Enligt SOM-institutets data finns en NIMBY-effekt mellan 2005 – 2017 (se Hedberg 2016).

exempelvis bedrivande av rennäring eller eventuell inverkan på militär infrastruktur och verksamhet.

Det långtgående kommunala självstyret ger kommunen en betydelsefull roll för den svenska energiförsörjningen, då det i slutändan är beslutsfattare på kommunal nivå som sluter avtal om byggnation av vindkraftsetableringar med projektörer (Ibid. 2003). När lagstiftningen tillkom 2009 var syftet att bevara kommunernas planmonopol och utöka kommunens inflytande över mark och vattendragen. Även om utbyggnaden av vindkraft och alternativa energikällor förespråkas nationellt, är det lokala förtroendevalda representanter som är beslutande i frågan. Naturvårdsverket och Energimyndigheten har i en rapport från 2017, behandlat vad som brukar kallas det "kommunala vetot"⁴ som vindkraftsetableringen styrs av. Vetot innebär att innan vindkraftsetableringen kan upprättas och tillståndsprövas, behövs en kommunal tillstyrkan från kommunen.

En kritik mot vetorätten är att det i grunden blir rättsosäkert. Dels för att projektören inte kan överklaga kommunens beslut, dels också för att kommunen inte behöver motivera eller hänvisa till något underlag (såsom översiktsplan eller andra kriterier) för sitt beslut. Ibland är översiktsplanerna inte uppdaterad på många år, och den som finns har antagits av förtroendevalda i partier som inte längre sitter kvar. Översiktsplanerna kan också vara olika detaljerade och mer eller mindre övergripande, vilket medför att de kan uppfattas som bristfälliga beslutsunderlag för tillstyrkan (Geijer & Lundmark Essen 2017). Ett stort problem som Länsstyrelser

---

4 Kommunenens vetorätt är fastställd i Miljöbalkens 16 kap 4 §.

och projektörer stöter på är att kommunerna inte godkänner projektörernas ansökan om vindkraftsetablering genom tillstyrkan eller avstyrkan⁵, att de helt enkelt inte ger ett svar, vilket är en av de vanligaste orsakerna till avslag av vindkraftsetableringar (Energimyndigheten 2019:10; Geijer & Lundmark Essen 2017). När kommunens tillstyrkan skall lämnas är idag inte fastställt i lag.

I en utvärdering av vetorätten var därför en rekommendation av utvärderarna att det krångliga regelverket för etablering behöver luckras upp (Naturvårdsverket & Energimyndigheten 2017). Utvärderarna menade att kommunen får möjlighet att göra ett politiskt ställningstagande vid etableringen (Ibid. 2017:20). Förutom att kommunerna har vetorätt, är den även en remissinstans till vindkraftsetableringen. Kombinationen av att vara remissinstans, att genom översiktsplaner och tematiska tillägg kunna påverka lokaliseringen av vindkraftverk och samtidigt agera tillstyrkande part gör kommunens roll mångtydig (Ibid. 2017).

Kommunen kan ibland också lämna in tillstyrkan med villkor för vindkraftsetableringen, något som i själva verket faller på Miljöprövningsdelegationens bord att utreda, i enlighet med praxis (Ibid. 2017:25). Kommunens beslut kan även uppfattas som oklart (Geijer & Lundmark Essen 2017; Naturvårdsverket & Energimyndigheten 2017). Problematiken med tillstyrkans oklara ramverk kan i vissa fall leda till "informella förhandlingsspel" mellan kommun och projektör, som enligt författarna kan inskränka på både processens transparens och förutsägbarhet (Ibid. 2017:60). Under 2020 tillsatte regeringen en ny utredning för att undersöka

---

5 Av antalet avslagna ansökningar mellan 2014 - 2018 var det i 17 % av fallen avsaknaden av godkännande från kommunen som ledde till avslag (Energimyndigheten 2019:10).

bestämmelsen om den kommunala tillstyrkan. I betänkandet lämnas flera förslag, bland annat att tidsbestämma kommunens beslut till projektören och att svaret skall motiveras (SOU 2021:11ff).

Lokala intressekonflikter i samband med kommunens vetorätt i fråga om etablering, gör att utbyggnaden av vindkraft ibland blir en långdragen konflikt där projektörer och kommuner möter stort motstånd (Waldo m.fl. 2013). Under åren har ett flertal folkomröstningar om vindkraftsetableringar genomförts i svenska kommuner,⁶ och vissa kommuner har helt sagt nej till vindkraft. Ofta är etableringsprocessen en långdragen affär med ett oklart utfall för investerare, vilket medför att kostnader och investeringar som projektörer tagit sig an inte ger någon avkastning. Möjligheten att överklaga Länsstyrelsens tillståndsbeslut och därefter Mark- och Miljödomstolens dom, för att vidare ansöka om prövning i Mark- och Övermiljödomstolen gör att det blir en långdragen process, som kan infektera och påverka politiken i lokalsamhället under lång tid.

Vindkraft är inget som kommuner absolut *måste* installera, utan beskrivs ofta som en politisk satsning av lokala beslutsfattare, eller en del i en nationell, och till och med, global politik. Att människan har en tendens att föredra det säkra före det osäkra och att förespråka den situation vi befinner oss i nu, framför ett förändrat tillstånd kallas att vi är *status quo bias* (Samuelson & Zeckhauser 1988). I kontext av vindkraftsetablering kan det innebära att motiveringen av projekten bör vara starkare, än vid fall där *status quo*

---

6 Ett aktuellt fall är den potentiella etableringen på Ripfjället, där fullmäktige i Malung-Sälens kommun nyligen beslutat om att hålla en rådgivande folkomröstning om vindkraftsetableringen.

ibland *måste* ändras, som vid nedskärningar. Att installera vindkraftsturbiner är att ändra *status quo*, och kan även ses som att medborgare påtvingas ett element som inte är önskvärt. Detta skiljer sig från andra svåra beslut där medborgare upplever att de fråntas någonting, såsom vid skolnedläggningar (Fogelholm m.fl. 2019).

3.1 Medborgares deltagande vid vindkraftsetablering

Tidigare studier och forskning om vindkraftsetablering tar ofta avstamp i inkludering av lokalsamhällen eller kommunala tjänstepersoners inverkan på etableringen, (Gradén 2016), förankrings- eller planeringsprocesser (Klintman & Waldo 2012; Naturvårdsverket 2008; Mels 2016; Khan 2004; Ek & Matti 2015), eller faktiska sociala och fysiska påverkansfaktorer av vindkraftsetablering, så kallade *human-environment-interactions* (se till exempel, Waldo m.fl. 2013). Problem med protester och motstånd på en lokal nivå är däremot inget entydigt svenskt fenomen (se bl.a. Martin & Rice 2015; Thygesen & Agarwal 2014; Aitken 2010).

Medborgerligt deltagande i kommunala översiktsplaner genom så kallade samråd är idag lagstadgat (Statens energimyndighet 2019; Khan 2003). Projektörer har en skyldighet att bjuda in berörda medborgare till samrådsmöten vid initiala planeringar av ett vindkraftsuppförande. Projektören är även skyldig att samråda med kommunen (Geijer & Lundmark Essen 2017). Naturvårdsverkets rapport från 2008, *Erfarenheter av vindkraftsetablering - Förankring, acceptans och motstånd*, innehåller en rad rekommendationer om hur vindkraftsetablering kan förankras på ett bättre sätt hos lokalbefolkningen, efter att ha studerat svenska och europeiska

projekt. En slutsats är att det är viktigt att inte genomföra ett vindkraftsprojekt där det finns ett stort motstånd. Författarna belyser att då det kan "skada framtida utvecklingsmöjligheter för vindkraften" (Klintman & Waldo 2008:49). Ett genomtvingat projekt riskerar enligt författarna att skada förtroendet för inblandade aktörer på lång sikt. I rapporten lyfts diskussion, deltagande och deläggande upp som åtgärder för att öka acceptans, men författarna betonar även vikten av att inte ge medborgare falska förhoppningar om inflytande, om deras inflytande i själva verket inte kan påverka utfallet. Rapporten fokuserar på planerings- och etableringsprocesser och inte en hantering efter taget beslut eller processer för att nå acceptans *ex post* (Ibid. 2008).

Vidare har en annan av Naturvårdsverkets rapporter från 2013, undersökt hur etablering sker i olika nationella miljöer genom en stor nationell studie och flera delstudier (Waldo m.fl. 2013). I rapporten nämns bland annat en medborgerlig misstro till projektörer, myndigheter och kommunens sätt att hantera projekten:

Vanliga beskrivningar är att kommunen blivit överrumplad och sagt ja till ett projektförslag utan tillräckligt underlag, att det är ekonomiska krafter som driver genom projektförslagen och att projektören försöker smyga igenom sina projekt i det tysta för att undvika folkligt motstånd. Sådana misstankar bidrar förstärkt till en allmänt skeptisk inställning till projektförslagen. (Waldo m.fl. 2013:56)

Rapporterna nämner inte efterhanteringen av vindkraftsetableringen, utan fokuserar på förprocessen. Vikten av att föra en kontinuerlig dialog med medborgarna betonas dock.

Svensk forskning om kommunal vindkraftsetablering som involverar ett medborgerligt deltagarperspektiv, påpekar att det

finns flera försvårande och komplexa aspekter av deltagande. Jamil Khan (2004) har tidigare forskat på varför det är så stora skillnad mellan kommuner avseende vindkraftsetablering. I sin avhandling *Local Politics of Renewable Energy: Project Planning, Siting Conflicts and Citizen Participation* (2004) lyfter Khan flera teoretiska perspektiv på medborgardeltagande. Khan påpekar att den forskning som bedrivs på beslutsfattande och deliberativ demokrati sällan handlar om områden som berör mark eller miljö, utan snarare hur medborgare skall involveras och engageras i beslutsfattandets elitistiska strukturer (Ibid. 2004:41). I sin avhandling lyfter Khan att medborgardeltagande, som är ett starkt inslag i svensk kommunal kontext, kan ha flera funktioner vilket påverkar målet med deltagandet. I en tidigare studie undersökte Khan vilken positionering av vindturbinerna, graden av medborgardeltagande och ägandet av vindturbinerna hade för effekt på vindkraftsetableringen. En slutsats som Khan drar är att involveringen av medborgare i beslutsprocessen var viktigt men kunde orsaka problem. Dels kan medborgare bli besvikna i ett tidigt stadie, när vissa delar av kommunen pekas ut för potentiella intressen för vindkraftsetablering, men dels också få utvecklingen av projektet att stanna av (Khan 2003:575ff).

I sin avhandling *Vindkraft och lokala förankringsprocesser - Perspektiv på deltagande, förståelse och acceptans* som fokuserar på förankringsprocessernas effekter vid vindkraftsetableringar, har Sanna Mels (2016) landat i att rättvisa är en central faktor för att legitimera förankringsprocessen. Mels menar att: "rättviseperspektivet utgörs av lokala önskemål om en rättvis fördelning av fördelar och baksidor av en vindkraftsetablering, något som är svårt att nå utan adekvat deltagande och kommunikation." (Ibid. 2016:184). Mels finner att inte enbart projektören kan påverka förutsättningarna vid en

vindkraftsetablering. Lokaltidningar likväl som ett tydligt ledarskap från lokala och regionala myndigheter samt ett representativt ledarskap kan också inverka på processen. Tidningarna återspeglar ofta händelser på ett informativt sätt, men kan också förstärka olika sidor som finns i en debatt. Hon skriver att:

Studien visar också betydelsen av ett tydligt ledarskap från lokala, och ibland regionala myndigheter. Ett representativt ledarskap som hanterar planeringsfrågor på ett engagerat sätt och förmedlar en tydlig politisk viljeriktning i den offentliga debatten tycks skapa ett klimat av lokal kontroll i frågan. Avsaknad av detta kan istället komma att fyllas genom ett självpåtaget ledarskap bland grupperingar i samhället, vilket kan leda till en polarisering och distansering i processen. (Mels 2016:184)

Sammantaget pekar studierna på att vindkraft ofta är en komplex och på många sätt svårhanterlig fråga som ställer många frågor om medborgerligt deltagande på sin spets.

4. Studiens genomförande

Studien är upplagd som en explorativ fallstudie om hur beslut om vindkraftsetablering hanteras i svenska kommuner med fokus på vad som händer *efter* att det formella beslutet om tillstyrkan har fattats. Det empiriska materialet utgörs huvudsakligen av intervju-material i kombination med offentlig dokumentation så som ansökan om etablering av vindkraft, protokoll och kallelser, översiktsplaner, överklaganden, beslut och utredningar, samt medierapportering.

Det insamlade materialet kommer från fyra kommuner. Den höga graden av kommunalt självstyre och långdragna processen gör att kommunen blir en nyckelaktör vid vindkraftsutbyggnad (se bland annat Khan 2004). Vad som brukar kallas det kommunala vetot, den slutliga kommunala tillstyrkan eller avstyrkan till att etablering får ske i kommunen, har fungerat som fokuspunkt för att ett svårt beslut har fattats.

Urvalet av kommunerna har skett i två steg. Först sökte vi fram kommuner där det finns ett beslut om tillstyrkan av ett vindkraftsprojekt, där det formella beslutet om tillstyrkan har fattats inom en, för studiens syfte, rimlig tidsram, samt där det förekommit tydliga meningsskiljaktigheter och motstånd till beslutet bland medborgare. Att det har förekommit meningsskiljaktigheter innebär att det måste förekommit något typ av motstånd och opposition mot beslutet bland medborgare, vilket är en förutsättning för att beslutet kan klassas som svårt i denna studie. Vindkraftsetableringarna som valts ut är de som kräver tillstånd enligt miljöbalken,

så kallad kategori ett⁷ (Ek m.fl. 2017). Tillstånd ges av Miljöprövningsdelegationen från den Länsstyrelse i det län där den huvudsakliga delen av vindkraftsparken skall upprättas. Urvalet i första steget gjordes med hjälp av Vindbrukskollen.se som är en frivillig och öppen karttjänst på Energimyndighetens hemsida,⁸ samt genom sökningar på kommunala hemsidor och i lokalpress.

I steg två stävade vi efter att maximera variationen genom att välja kommuner som befinner sig i olika delar av landet, har olika storlek och olika befolkningsmängd.

Tabell 1: Beskrivning av kommuner

<i>Kommun- egenskap</i>	<i>Kommun A</i>	<i>Kommun B</i>	<i>Kommun C</i>	<i>Kommun D</i>
<i>Befolknings- mängd</i>	< 5 000	> 5 000	< 5 000	> 5 000
<i>Geografisk placering</i>	Södra Sverige	Södra Sverige	Norra Sverige	Norra Sverige*
<i>Typ av kom- mun</i>	Landsbygd	Tät kom- mun	Landsbygd	Landsbygd

Tre kommuner är landsbygdskommuner med minst 50 % av befolkningen boende i rurala områden, och en av kommunerna är en

---

7 Tillståndsplikt gäller för större vindkraftverk och beror på hur mycket megawatt som de producerar. Tillståndsplikten regleras i 21 kap. 10-11 §§ miljöprövningsförordningen.

8 Se länk till Vindbrukskollens hemsida och interaktiva karttjänst:
<http://www.energimyndigheten.se/fornybart/vindkraft/vindlov/vindbrukskollen/>

tät kommun, vilket innebär att mindre än 50 % av alla invånare bor på rurala områden (Tillväxtverket, 2019). Två av kommunerna befinner sig i södra Sverige och två i norra Sverige. Två av kommunerna har mindre än 5 000 invånare. Ingen av kommunerna har mer än 50 000 invånare.

Ingen av kommunerna har gett tillstånd till en vindkraftspark vid hav. I samtliga kommuner som valts ut för studien har ett beslut om tillstyrkan av vindkraftsprojekt tagits under år 2014 och framåt. En viss tid från beslutsfattandet bör ha gått, för att uppsatsens syfte att undersöka hanteringen av svåra beslut *ex post*, kan uppfyllas. I vissa fall har ett beslut om vindkraft fastställts, men vindturbinerna har inte än monterats, i samtliga kommuner har tillståndsbeslutet hos Miljöprövningsdelegationen överklagats till Mark- och Miljödomstolen. I ett fall har kommunens ståndpunkt i projektet ändrats och i ett annat fall har kommunens beslut överklagats till Förvaltningsdomstolen. I ett av fallen har kommunens politiska enighet för storskalig vindkraft vänt. I ett av fallen skall Mark- och Miljööverdomstolen pröva beslutet och i ett avvaktas prövningstillstånd. I vissa fall är vindkraftsturbiner synliga i närliggande kommuner och agerar då remissinstans. Vi har i dessa fall valt att enbart fokusera på den kommunen som hanterat ärendet och varit föremål för tillstyrkan enligt miljöbalken.

Vindkraftverk etableras ofta på platser som är glest befolkade, och platsen behöver uppfylla ett par kriterier för att vara aktuella för etablering. Påverkan på landsbygdens utseende, hotade och sällsynta djurarter och inverkan på privatpersoners bostäder bör också minimeras. I Sveriges befolkningstäta kommuner har det varit svårt att återfinna fall av vindkraftsetablering, då en till storleken mindre kommun med högt invånarantal har större svårigheter att etablera en vindkraftspark. I glesbygdsområden, där det inte

finns en stor efterfrågan på andra byggnationer i området, behöver inte kommunen heller ta fram en detaljplan för vindkraftsetableringen (Naturvårdsverket & Energimyndigheten 2017).

Sammantaget har tretton personer intervjuats för studien, varav fyra tjänstepersoner vid Miljöprövningsdelegationen. Resterande nio respondenter är politiska representanter från de fyra kommuner som på olika sätt varit delaktiga i beslutsprocessen av vindkraftsetableringen. Ambitionen var vidare att åstadkomma en spridning i partitillhörighet för att minska risken av ett ensidigt partipolitiskt perspektiv vid svaren. Om möjligt har så väl representanter som var för- som representanter som var emot beslutet intervjuats. Av samtliga tretton respondenter var sju kvinnor och sex män. Tre av respondenterna representerar Socialdemokraterna och tre Vänsterpartiet. Två av respondenterna representerar Centerpartiet, och en av respondenterna Moderaterna. Intervjuerna genomfördes per telefon. Samtliga deltagare informerades om studiens syfte och sin rätt att när som helst avbryta sin medverkan.

Intervjuerna genomfördes som samtal och strukturerades kring tre huvudsakliga teman: vindkraft, hantering och reflektion (se bilaga). Genom öppna frågor fick intervjupersonerna själva kartlägga händelseförloppet och beskriva processen i sina egna ord. Intervjuerna tog mellan 15 minuter och upp till en timme och 15 minuter och spelades med intervjupersonernas medgivande in. Materialet transkriberades och därefter genomfördes en tematisk analys (Bryman 2018; Braun & Clarke 2006) med hjälp av NVivo. Detta innebär att materialet först kodades med ett öppet förhållningssätt för att identifiera mönster i olika resonemang och sätt att hantera processen. Därefter gick vi igenom materialet igen och letade efter skillnader och likheter, och för det teoretiska ramverket

relevanta hanteringar, reflektioner och resonemang som kan kopplas till studiens frågeställning (Bryman 2018). Genom att röra oss fram och tillbaka mellan preliminära teman och koder och det empiriska materialet identifierade vi relevanta kategorier och teman som sammanfattar materialet. I resultatredovisningen exemplifierar vi resonemang med citat från intervjumaterialet. För att skydda respondenterna har vi tagit bort eller gjort om namn och platser som kan koppla samman respondenterna till deras kommuner.

5. Resultat och analys

I det här avsnittet redovisar vi studiens resultat. Vi börjar med frågan hur beslutsfattare hanterar, reflekterar och resonerar kring efterprocessen när det gäller vindkraftsetablering och går sedan vidare till frågan om hur hanteringen kan förstås.

5.1 Hur hanterar, reflekterar och resonerar beslutsfattare kring efterprocessen?

Utifrån studiens material är det tydligt att kommunikation och interaktion mellan beslutsfattare och medborgare om vindkraftsetableringen i huvudsak sker *innan* beslutet fattas. Då kommunicerar och diskuterar beslutsfattarna med väljare genom traditionella kanaler, såsom fullmäktigesammanträden, att översiktsplaner ställs ut och synpunkter lämnas, och i vissa fall informationsmöten där medborgare får komma till tals. I vissa fall förekommer ett snabbt sista-minuten möte med oroliga medborgare innan beslutet tas, eller möten långt tillbaka i tiden när projekten är nya. Det är även innan fullmäktigesammanträdet som motståndare till vindkraftsprojekten försöker att ändra beslutsfattarnas ståndpunkt.

På en direkt fråga om det hållits något uppsamlingsmöte eller informationsmöte *efter* att beslutet har fattats, är svaren i stor del nekande. Vissa beslutsfattare är mer säkra på sina svar, medan andra lyfter att de inte vet, antingen för att de inte varit för beslutet, eller för att de inte varit ansvariga för projektet och i kontakt med

projektören. De ansvariga för projekten är ofta heltidspolitiker som också är för etableringen. Två beslutsfattare uppger att de inte kommer ihåg, då det är för långt bakåt i tiden. Att efterprocessen inte är minnesvärd antyder att det inte fanns en utmärkande strategi. Besluten om tillstyrkan skapar en fokuspunkt för själva motståndet, något att hinna med. Frågan diskuteras innan, i partisammanträden och i kommunstyrelse samt fullmäktige. Men efteråt är det, från beslutsfattarnas håll gentemot medborgarna, få eller inga organiserade tillfällen för kommunikation. Vid frågan om ett möte med en handfull oroliga medborgare tog plats före eller efter beslutet svarar respondenten:

Absolut före, såklart, dom försökte ju påverka oss så att. För det här är ju en ganska lång process, det tas ju först i allmänna utskottet, sen kommunstyrelsen och så småningom fullmäktige, så det här är ju en process som håller på i ett par månader i alla fall. Den är ju fullt offentlig, så alla kan ju ta del av den och så. – Beslutsfattare (S)

Beslutsfattaren nedan svarar vid frågan om det funnits några informationsmöten eller specifik kommunikation om projektet efter att beslutet tagits:

Vi har haft informationsmöte och sen har det stått i tidningen om att det här är på gång, och sen har det ju tagit en väldigt lång tid när det inte hänt någonting. Och... Dom har varit informerat oss [Projektören], om att de har kompletterat sin ansökan, det har de gjort. Det tror jag inte att vi har kommunicerat med allmänheten. Och sen har det rullat på igen och till slut så kom det nu i, ja för ett antal månader sedan kom beslutet, och då stod det i alla länsstidningar om det. Men inget informationsmöte angående det. – Beslutsfattare (S)

Medan en beslutsfattare, i ett fall där kommunen sedan har avstyrkt sitt tidigare beslut svarar på frågan om det hölls några möten med medborgare att det inte hölls, för att påverkan inte var möjlig:

Nej vad jag vet. Vi hade inga möten med dem. Och det berodde väl på att de visste ju att de inte skulle kunna få oss att ändra oss.

– Beslutsfattare (V)

Vid frågan om det fanns någon handlingsplan eller kommunikationsplan för hur beslutet skulle förmedlas till medborgare efter det fattats, svarar respondenterna på liknande sätt som vid om det fanns ett möte efteråt: antingen att de inte kommer ihåg, att det inte fanns någon handlingsplan eller att det kommunicerades på "vanligt sätt". Material från tidningar, nyhetsinslag och radioinslag och besluten i kommunernas protokoll styrker den bilden. På sociala medier och i traditionella tidningar skrivs ofta om vindkraftsetableringen när något händer vid handläggningen av ärendet, liksom efter beslutet har fattats. Beslutsprotokollen läggs upp på kommunens hemsida efter beslutet fattats, och vissa kommuner erbjuder också direktsänd video via länk. Motståndsgupper och föreningar, och partier som motsätter sig vindkraftsetableringen, lägger också ut material och kommenterar på sina sidor.

Via media och tidningar får beslutsfattare möjligheten att motivera och förklara sin ståndpunkt och beslut en gång till, men oftast blir det en typ av envägs- eller tvåvägskommunikation, som bland annat Mansbridge (2019) beskriver som för lite och för enkelt, med tanke på vårt informationstäta samhälle idag som bär många kommunikationsmöjligheter. Och det finns det. I materialet förekommer diskussioner på privata bloggar, hemsidor samt motståndssidor och partisidor på Facebook. Kommunikationen med medborgarna fortsätter visserligen ibland efter beslutet tas, men inte på organiserade möten eller med hjälp av handlingsplaner som framarbetats av beslutsfattarna eller kommunen. Ofta är det enskilda motståndare som ihärdigt lyfter sina invändningar och

beslutsfattarna får en mer reaktionär roll. Sociala medier är det vanligaste forumet tillsammans med tidningar där vindkraftsplåner och annat i kommunen fortsätter att diskuteras av intresserade och engagerade medborgare och beslutsfattare, men ibland i mer generella former, och inte alltid om de särskilda projekten. Som följande beslutsfattare beskriver det:

Det är framförallt Facebook, det finns ju här precis som på de flesta andra ställen en grupp, [Gruppen], där folk som är kritiska skriver, händer väl ibland att nån skriver när de tycker något är bra också men mestadels kritik. Och där har ju dem vindkraftsmotståndarna luftat sina åsikter ofta och frekvent. På sina egna sidor också men det är framför allt Facebook. – Beslutsfattare (S)

Och en annan beslutsfattare när jag frågar om det fanns mycket motstånd till parken:

Jo, både och var det ju – det var både mycket motstånd och det var också många som var för det. Och jag minns på Facebook var det ena fruktansvärda diskussioner för och emot och folk var ju jätteovänner, var dom. Och är fortfarande en del, är fortfarande ovänner om det, trots att det ännu inte har börjat byggas någonting. – Beslutsfattare (V)

Förutom lokala partigrupper Facebooksidor, finns motståndsgupper och hemsidor där motståndare kan fortsätta diskutera och kommentera när något händer. I en kommun formades en lokal men rätt stor protestgrupp efter beslutet om tillstyrkan. Den kommunen drog sedan tillbaka sin tillstyrkan av vindkraftsetableringen, med snäv majoritet. Överklagan är ännu inte behandlad. Anledningen till att det inte fanns något särskilt behov av en kommunikationsplan, enligt respondenten nedan, är att en förklaring inte var nödvändig då det fanns en politisk enighet och konsensus om vad frågan egentligen handlar om. Vid en intern överens-

kommelse finns enligt beslutsfattaren ett mindre behov av en förklaring till medborgare:

Nej, det tror jag inte fanns någon handlingsplan utan... Nej jag tror inte det fanns, för att. Det var väl ganska enkelt beslut att ta då inledningsvis. För att i och med att det var så stor enighet om det så var det inte så mycket att kommunicera och förklara utan. Dem där ute visste ju precis vad det handlade om, och vi visste vad det handlade om, vilken är den övergripande problematiken är när det gäller klimatfrågan. – Beslutsfattare (V)

Uppfattningen att det formella beslutet inte behöver förklaras eller kommuniceras på något speciellt sätt då det finns en intern uppfattning om vad frågan handlar om, tyder att det finns en skiljelinje mellan den normativa demokratiteorin som förespråkar förklaringar och motiveringar av beslut (särskilt när det är en fråga som orsakat uppståndelse och motstånd) och som menar att den demokratiska processen fortsätter och den faktiska hanteringen (Pitkin 1967; Mansbridge 2019) och den kommunala praktiken.

När politikerna fattar beslut om tillstånd för vindkraftsprojektet finns i vissa fall en medborgerlig närvaro i fullmäktigesalen, där medborgare lyssnar till beslutsfattarnas slutpläderingar i frågan. I överklagan av ett tillstyrkansbeslut framkom att en medborgare inte fick ta del av handlingar från kommunstyrelsen i tid innan mötet skulle hållas, men också att ljudet vid fullmäktigesammanträdet inte fungerade när de skulle ta del av mötet digitalt. I annat fall blir beslutet ett sista tillfälle för beslutsfattare att gå igenom och visa hur processen gått till, och vilka avvägningar som gjorts. Då sammanfattas och kommuniceras ställningspunkten i samband med själva beslutet, något som är i linje med en snarlik efterprocessuell hantering. Här, en beslutsfattare, som liksom de flesta, inte

hade problem med hur beslutet skulle fattas, men som försökte bemöta medborgare på bästa sätt:

Det var inte alls svårt att komma fram till att vi inte skulle säga nej. Det som var svårt var ju liksom själva mötet... Jag vet att det fanns ju folk på läktaren i fullmäktigesalen och sådär jag försökte gå igenom alla olika steg, och berätta liksom vilka avvägningar som har gjorts och vilka myndigheter som varit involverade och så här. Så jag försökte, jag försökte visa att det inte var ett ... något som vi bara liksom hastat igenom utan att det fanns en väldigt lång process bakom det här. Det var mitt fokus. – Beslutsfattare (S)

Av respondenterna framkommer uppfattningen att de som vill och är intresserade av fortsättningen av vindkraftsetableringen efter beslutet kan följa ärendet precis som alla andra ärenden. Det är inte en uppgift för politiker och tjänstemän att förmedla det aktivt. En stor del av respondenterna kommer inte ihåg hur beslutet kommunicerades, men lyfter att det nog gjordes genom att protokoll hamnar på hemsidan eller att någon lokaltidning skriver om det:

Jamen det kommunicerar ju på vanligt sätt via vår hemsida och via vår lokaltidning och den biten. Och det är väl klart att dom jag har haft kontakt med har jag väl jag pratat med under den här resan då. Men det kommuniceras alltid på samma sätt, via att vi offentliggör våra beslut. Det var ju rätt många som var inne i salen och lyssnade när vi fattade det här beslutet i fullmäktige. – Beslutsfattare (M)

Ja men protokollet, de här tas ju i kommunfullmäktige, så alla de handlingarna finns ju på webben. Protokollet anslås ju så det är ju inga... Allt som vi fick se fick ju alla andra intresserade se också. Det finns ju... och det är väldigt omfattade. Om du skulle jämföra med [Kommun] så har vi väldigt omfattade handlingar kring det här. – Beslutsfattare (S)

I sin avhandling om lokala förankringsprocesser vid vindkraftsetableringar diskuterar Mels (2016) medias roll och vikten av ett tydligt representativt ledarskap vid förankringsprocessen av vindkraftsetablering. I studiens empiriska material framkommer också

vikten av ett sådant ledarskap i en efterprocess. Enstaka beslutsfattare sticker ut på det sättet att de tar mer diskussioner med medborgare, är starkt för eller emot etableringar, och diskuterar frågan mer i media. Ofta är det nyckelpersoner i kommunerna, som också blir frontfigurer till vindkraftsetableringen, som bemöter och svarar på frågor om beslutet i efterhand. Då är det i huvudsak enstaka medborgare som kontaktar beslutsfattarna, vid informella samtal i samhället, eller diskussioner som frekventerar på sociala medier och i motståndsgupper. Att enstaka beslutsfattare blir frontfigurer för ett projekt kan vara positivt, men kan också få negativa konsekvenser, då enstaka personer blir "ansvariga", och därmed också mer utsatta, för att vindkraftsprojektet blir av eller inte. I själva verket fattas ju ofta beslutet om tillstyrkan av hela partier, eller i partiöverskridande enighet. I princip alla beslutsfattare uppfattar att det politiska beslutet om vindkraftsparken egentligen inte var så svårt att fatta och att det fanns en, ofta bred politisk enighet som stod bakom beslutet. Men beslutsfattarna uppger också att frågan innehöll många (ibland svåra) intresseavvägningar, som inte antyder att beslutet fattades lättvindigt. Att vissa protester och motståndsgupper också förekom, tyder på att det fanns spänningar som förstärkte behovet av noggranna intresseavvägningar ytterligare.

På frågan om vem beslutsfattarna uppfattade att de representerade vid beslutet kan tre huvudsakliga grenar av beslutsfattarnas uppfattning identifieras, vilka är i linje med tidigare forskning om representation i beslutsfattande församlingar (Öhberg & Naurin 2016; Davidsson 2006; Skoog 2010): partitillhörighet, enskild uppfattning och "egna" väljare, samt klimatfrågan. Samtliga respondenter har suttit i kommunfullmäktige, och vissa i kommunstyrelsen dit beslutsfrågan delegerats:

Alltså vem jag representerade? Alltså **mina väljare, representerar vi ju i fullmäktige** sen ingår vi ju i ett parti och i en partigrupp men vi representerar våra väljare. Det är, som sagt, fullmäktige, det ska man ha respekt för också, att det är det, det är det enda folkvalda organet.

– Beslutsfattare (C)

Jag representerade **en del av partiets väljare som var emot det**. Inom Vänsterpartiet så har vi ju ändå det här att vi får ha fria åsikter, alltså vi ska säga till före, men vi får gå upp och rösta helt annorlunda. Vi är ju som inte skyldiga att hålla en partilinje, utan vi får ha åsikter och vi får välja själv. Så jag representerade den del av väljarna som, som inte ville ha vindkraftsbygget där. Och **även några från partiet som inte ville ha det, som inte själv sitter i fullmäktige**, och så var de ju antingen från de övriga två eller tre som röstade nej från Vänsterpartiet. – Beslutsfattare (V)

Ja, Socialdemokraterna. Vi var ett **enigt parti** i den frågan.

– Beslutsfattare (S)

Ja, jag representerade väl, **den delen av befolkningen som tar klimatfrågan på väldigt, väldigt stort allvar**, och som inser att vi alla måste vara med och dra oss, vårt strå till stacken. – Beslutsfattare (V)

Vid beslutsfattandet är det ofta dessa tre linjer (partiet, enskild, väljare), och den mer kollektivistiska bilden om klimatfrågan som ett samhällshot som framkommer som förklaringar till beslutet. Andra gånger under intervjuerna kommer det också fram att för vissa är vindkraften personlig, vilket det såklart kan bli i en beslutsfattareshemkommun, särskilt om vindkraftsetableringen skall sättas upp på en liten ort. Anledningar till etableringen kan vara att utveckla orten, hjälpa småföretagare, bidra till samhället som stort med hållbar klimatförsörjning, men det kan också finnas en underliggande vilja med att bistå med de resurser som faktiskt finns tillgängliga, vilket är vindkraft. Kärnkraften har valts bort, vattenkraften finns redan där och i många kommunala styrmödel med långsiktiga visioner finns ambitioner om en hållbar energiförsörjning.

Som beslutsfattaren nedan resonerar kan det faktum att beslutsfattare bor på en liten ort även påverka villigheten att rösta öppet:

Sen ser man ju också där att det finns dem som inte vågar egentligen säga sin mening i en offentlig församling. För att först var det ju ... de här vanliga då du säger ja och nej, och så krävde någon utav oss en omröstning, och då blev den sluten och då vågade en till rösta nej till vindkraftverk. [-----] Men de vågade inte säga det högt.

– Beslutsfattare (V)

Att känna partipolitiskt tvång eller en rädsla för att bli "uthängd" genom besluten är en ovanlig aspekt av beslutsfattande, som de normativa teoretikerna som förespråkar efterprocessuella hanteringar, sällan berör. Det kan bero på kulturella skillnader i länder och att många av undersökningarna som finns inte studerar den svenska kontexten. I Davidssons (2006) avhandling om partipolitiskt maktspel i den svenska riksdagen, undersöker forskaren hur utskottsledamöter (principaler) påverkas av dominans av gruppledare (agenter), och vice versa, vid konfliktsituationer. Att gå emot partiets gruppledare, kunde där i vissa fall påverka framtida möjligheter inom partiet och politiken, och ledde till att utskottsledamöter fick tappat förtroende (Davidsson 2006:174ff). Att inte vilja fortsätta hantera, motivera och förklara ett ärende efter ett formellt beslut har fattats, kan i vissa fall också förklaras av det faktum att beslutsfattare inte egentligen vill, helt enkelt för att de inte höll med men av olika skäl kände sig tvungen att rösta på ett visst sätt. Förutom att vindkraft skapar spänningar bland befolkningen, finns också flera fall av skapade "läger" och spänningar i de förtroendevalda församlingarna.

I en av kommunerna där debatten var särskilt intensiv och där diskussionen vaknade till liv flera gånger även efter beslutet fattats

(då det hände något i ärendet), befarades vindkraftsprojektet påverka natur- och kulturhistorisk miljö i stor omfattning. Mark- och miljödomstolen beslutade då att gå syn på vindkraftsplatsen efter att tillståndsprövningen från Länsstyrelsen var klar. I detta fall fanns även en webbsida på Länsstyrelsen där inkomna handlingar till Miljöprövningsdelegationen lades upp under tillståndsprövningen och det hölls ett offentligt sammanträde. Den främsta anledningen till åtgärderna var att underlätta för prövnings-tillståndet. För tjänstepersonen som var involverad i handläggningen var detta mycket användbart och sparade tid, då många medborgare hör av sig och frågar om tillståndprocessen:

Kan vara bra att ha med sig i komplexa ärenden, att vara transparent i vilket information som finns i ärendet. Det spar tid och frustration.
- Tjänsteperson vid MPD

I intervjuerna med tjänstepersonerna framkommer det att det är vanligt att medborgare därefter vänder sig till tillståndsmyndigheten med sina frågor och sedan med överklagan. För tjänstepersonerna som är delaktiga vid tillståndsprövningen hos Länsstyrelsen, tar komplicerad handläggning med många intresseavvägningar mer tid. Det övergripande intrycket vid intervjuerna är att deras roll är tudelad. Å ena sidan ska de handlägga tillståndsprövningar av vindkraftsetableringar, men å andra sidan ska de också ge mycket information till de medborgare som överklagar och ibland vissa beslutsfattare från kommunen. Vid intervjuerna med tjänstepersonerna framkommer att deras kommunikation med beslutsfattare i kommunen är begränsad. Vissa beslutsfattare har ingen kontakt med dem alls, utan det beror på rollen som beslutsfattaren har i kommunen. Det är i huvudsak vid två tillfällen som skriftlig kommunikation uppstår mellan tillståndsmyndighet

och kommun, vid tillstyrkan eller avstyrkan av projektet och då kommunen agerar som remissinstans. Förutom de tillfällena är det få beslutsfattare som har någon typ av kommunikation med tjänstepersonerna på miljöprövningsdelegationen. Som en tjänsteperson uttrycker sig:

Efter att tillstyrkan lämnats finns ingen anledning att ha kontakt med kommunen. – Tjänsteperson, MPD

På frågan om hen tittar tillbaka på hanteringen och om kommunen hade kunnat göra något annorlunda uttrycker en beslutsfattare att kommunen hade velat veta mer om prövningens gång för att få veta var miljöprövningsdelegations beslut slutligen landar:

Nej. Nej, alltså jag ser inte vad det skulle vara. Jag ser inte vad det skulle vara. Och vi har också, vi har under den här tillståndsprocessen också försökt ha en aktiv del, där vi inte försökt påverka åt något håll men försökt ligga på för att få fram beslut och liksom kolla, var ligger vi, och alltså följa det, lite så. Se hur det ser ut.

Menar ni på kommunen eller? (Intervjuare)

Från kommunens sida, hålla ett öga på det, men sen har vi ju ingen påverkansdel i en utredning av miljötillstånd. Utan det är ju Länsstyrelsen då som sköter, det ligger på deras bord. Det vi har gjort är att hålla oss a jour med hur man ligger där. Men i övrigt så var det ju överlämnat till nästa instans. – Beslutsfattare (C)

Att inte veta hur tillståndsprövningen går, riskerar inte bara att bli en frustration för medborgare utan också för beslutsfattare. Efter många möten, diskussioner och avvägningar blir det en lång väntan för alla inblandade. Ärenden som innehåller svåra intresseavvägningar, överklaganden från medborgare eller organisationer gör att handläggningstiderna kan bli långa.

Vissa menar dock att ärendet, trots all förhantering och beslutsfattande, kunde ha hanterats ytterligare i kommunen. Beslutsfattaren nedan, lyfter möjligheten att genomföra en folkomröstning, i en kommun där medborgare skrivit under en lista för en folkomröstning om vindkraftsparken:

Ja jag tycker ju fortfarande att det skulle hållits mer diskussioner med folket alltså med kommunbefolkningen om det, och jag tycker nog också att man hade kunnat köra en folkomröstning. Det tycker jag, att man ska ändå lyssna och man behöver ju inte göra som de säger för det, men man kan ta råd av folket, det är aldrig fel. Och det känns bättre för kommunmedborgarna också om man får komma till tals med frågor. Annars känner de sig överkörda, och så blir det ju. Det blir som aldrig bra på det sättet. – Beslutsfattare (V)

Beslutsfattaren ovan var emot vindkraftsetableringen. Att vilja processa frågan ytterligare stämmer överens med tidigare forskning om att beslutsfattare, liksom medborgare, är dåliga förlorare vid policybeslut (Esaiasson & Öhberg 2019). Men en annan indikation av att en vidare process och diskussion om vindkraft efterfrågats, kommer från några bybor som lämnar ett möte. Under det mötet får de inte diskutera det som är viktigt och enligt deras uppfattning påverkar allt, nämligen vindkraften:

Jag var på något möte här uppe i [Ort], och det var några som gick hem då eftersom, det var inbjudet till ett annat möte då, runt de här bitarna, och vi skulle diskutera turism, och vi skulle diskutera det... Men de här människorna som var emot det vart ju besvikna och gick hem. Så att det minns jag, att, det hände på nåt möte.

Vad ville de prata om då? (Intervjuare)

De ville ju prata om vindkraften. För dom ansåg att det gick att prata om turism när vi prata om vindkraften samtidigt. Utan det är ett hot mot all annan verksamhet. Det är väl så litegrann debatten har varit här. Det var en ganska tuff debatt i samhället, där man liksom, nej, är det vindkraft, det förstör allting annat. – Beslutsfattare (C)

I materialet framkommer sammanfattningsvis att det finns få tecken på en planerad och tydlig efterprocess och inte någon tydlig strategi om vad som ska ske efter beslutet väl är fattat. Beslutsfattarna kallar vanligtvis inte till möte efter att beslutet fattats och det kommuniceras inte på något särskilt sätt. Vid tillfällen då det händer något i Miljöprövningsdelegationens och Mark- och Miljödomstolens handläggning, väcks diskussionerna ibland på motståndssidan. Det genererar då mer debatt, men i stället för att den debatten sker via fullmäktige, sker den ofta mellan individer via sociala medier eller tidningar. Då finns en möjlighet för beslutsfattare att motivera och förklara beslutet igen, men oftast med en envägs- eller tvåvägskommunikativ form på individnivå. Vidare förekommer lite kommunikation mellan handläggare på miljöprövningsdelegationen och beslutsfattare.

5.2 Hur kan hanteringen förstås?

5.2.1 Det uppfattade motståndet

Den första och mest frekventa reflektionen som beslutsfattare har när det gäller hanteringen av vindkraftsfrågan är att det helt enkelt inte varit ett särskilt stort motstånd. Vid intervjuerna förmedlas ofta en annan bild av motståndet än det som framkommer i media och i sociala medier. I många fall menader respondenterna att motståndet var litet, men utgjordes ofta av en högljudd grupp, som vägrat släppa diskussionen om vindkraftsetableringen fastän de flesta beslutsfattare gjort det. Detta kan i sig göra att beslutsfattarna, i och med det lilla motståndet, legitimerar beslutet för sig

själva. Men det kan också innebära att de uppfattade motståndet som litet och därmed också mindre relevant. Visserligen kan också antalet överklagande ge en indikation på hur stort motståndet är i förhållande till befolkningen men då miljöbalken är utformad så att enbart individer kan göra överklagan och inte organisationer kan det vara många som är motståndare som inte märks av och som inte överklagar då de måste göra det som enskild individ.

Uppfattningen om motståndets karaktär och storlek är ibland olika bland beslutsfattare i samma kommun. Detta kan bero på flera saker. Det finns en inte oväntad tendens att det uppfattade motståndet är större bland dem som har agerat i opposition till beslutet. Denna tendens kan tyda på att beslutsfattare som ställt sig på en sida, får mer gehör av medborgare som också är motståndare till vindkraftsparken, och kanske upplevs som mer benägen att motta kritiska åsikter av medborgare som är motståndare. I en undersökning av Öhberg och Naurin (2015) som mätte villigheten att besvara mail från medborgare om skolnedläggningar, fann forskarna att beslutsfattare är mer benägna att bemöta åsikter från medborgare som håller med åsikten som deras parti har. Det kan därmed vara en indikation på varför motståndet uppfattas olika. Men i den, liksom i denna undersökning, är studiesubjektet beslutsfattare, och huruvida medborgare letar upp och vill prata med och diskutera med beslutsfattare med samma övertygelse, undersöktes inte.

Från beslutsfattare i samma kommun skiljer sig vissa upplevelser åt stort. Som i alla demokratier finns det dem som är besvikna över att vissa beslut fattas. I ett fall hade en förespråkare till vindkraft en bild av att befolkningen nära etableringen inte var helt nöjda med beslutet, men röstade för det tidigare i alla fall:

Men jag träffade även folk där ute som tyckte det skulle vara väldigt mycket bra av att det skulle bli av och som inte hade mycket till övers till dem som var emot det. Så att det delades lite grann där ute, även om jag fortfarande tror det var en majoritet som ville avslå det. Men det fanns även folk som var för det. – Beslutsfattare (V)

Medborgare som är missnöjda med beslutet, hanteringen och beslutsfattarnas resonemang, fortsätter ju inte att protestera utan mening, utan vill ju skapa en förändring. I detta fall röstade beslutsfattarna emot vindkraftsetableringen under nästa mandatperiod och ändrade sig. Motstånd och protester, har i sig också en kontrollerande funktion. Medborgare vill säkerställa att allt som kan göras har gjorts, och som vid folkröstningar, dubbelkolla om beslutsfattandet faktiskt är åsiktsrepresentativt (Pitkin 1967). Det är en del av att vara beslutsfattare, och i materialet framkommer att de flesta beslutsfattare har förståelse för detta.

Som tidigare rapporter och forskning lyft fram har svenskar generellt en positiv inställning till förnybar energi och vindkraft. I fallen med vindkraftsetableringar finns däremot ett motstånd på lokal nivå och acceptanssvårigheter. Man talar ofta om detta som ett gap, mellan lokal och nationell nivå (Mels 2016). I materialet framkommer ofta att placeringen av verken är en central fråga, och inte om vindkraften överlag är bra eller inte. Detta är i enlighet med det klassiska resonemanget om NIMBY i samband med vindkraftsetableringar (Hedberg 2016; Henningsson m.fl. 2012:117). Tanken om att vindkraft överlag är bra finns där hos beslutsfattarna, men bara inte här (på den utpekade fysiska platsen). I ett av studiens fall har den politiska inställningen till storskalig vindkraft i kommunen svängt. Inledningsvis uppstod inget motstånd, men i den nya vindbruksplanen har kommunen tagit bort de områden som de tidigare gett tillstyrkan till:

Så jag tror att idag, är det nog kanske inte så att dom skulle ha fått tillstånd. [...] Motståndet från vindkraften är ju betydligt större idag, än det var när det här tillståndet gavs. – Beslutsfattare (S)

I ett annat fall har beslutsfattare i kommunen avstyrkt en tidigare tillstyrkan av vindkraft. Av respondenterna framkommer i vissa fall en successiv övergång till en mer negativ inställning bland medborgare, och i det andra en förändring till inställningen i själva vindkraftsprojektet. Generellt lyfter beslutsfattare också att majoriteten, är i huvudsak neutral eller positiv:

Det fanns ett motstånd, men det var ju en, alltså ett minoritetsmotstånd. Man samlade ihop namnlistor, nu kommer jag inte ihåg hur många namn man hade. – Beslutsfattare (C)

I de mindre kommunerna finns ofta en känsla bland beslutsfattarna om hur den större delen av medborgarna ställer sig till projektet. Att beslutsfattarna lyssnat in och åhört vad medborgare egentligen tycker om projektet är såklart positivt ur ett normativt teoretiskt perspektiv om hur den representativa modellen bör fungera. Som en beslutsfattare uppfattar opinionen:

Och det finns också dem, vill jag påpeka, som var emot när beslutet fattades, men som nu har svängt. Och det är, eftersom klimatfrågan är mycket mer aktuell och större idag, så är det fler upplever jag, som idag tycker idag att det kan vara värt, att man får väl offra då att man får se de här vindkraftsverken, för att ändå bidra till en mer hållbar energiproduktion. – Beslutsfattare (S)

I studien framkommer alltså olikheter i hur stort motståndet är, men i de flesta fallen verkar beslutsfattarna som helhet ha uppfattat situationen som att deras beslut varit åsiktsrepresentativt och att endast en liten minoritet har motsatt sig etablering.

5.2.2 Den långa beslutsprocessen

En annan aspekt som bidrar till förståelsen om att kommunerna inte verkar ha någon tydlig strategi för efterprocessen, är att beslutsprocessen ofta är väldigt lång. Motståndet till vindkraftsetableringen vaknar också ofta sent i processen. Många gånger har beslutsfattarna redan arrangerat och bjudit in till samrådsmöten där åsikter har luftats. Ibland har de även haft medborgardialoger och tagit in synpunkter. Samtidigt har kommunen haft sin egen, ofta långa process, för att inhämta information och komma överens. Att motivera att processen ska fortgå även efter att beslutet fattats, när det dessutom upplevs som att det är en minoritet som protesterar, är svårt. För många inblandade är det enklast om beslutet blir en definitiv punkt för vidare diskussion.

Vindkraftsetableringar lämnas vidare av beslutsfattare till nästa instans för tillståndsprövning och sedan till projektör att implementera. Till skillnad från skolnedläggningar eller andra formella beslut, som direkt innebär ett merarbete för kommunens förvaltning eller en plötslig förändring på individnivå, präglas etableringarna av osäkra utfall och ett långsamt inkrementellt händelseförlopp. Osäkerheten och den långsamma förändringen kan dels göra att människor vänjer sig vid tanken om att det kan byggas en vindkraftspark, men tidsförloppet kan också "skjuta upp" reaktionerna, vilket kan resultera i starkare reaktioner längre fram i tiden.

Det underlag som beslutet om tillstyrkan ofta baseras på och som kommunerna antar tidigt i processen, är vindbruksplaner och översiktsplaner. Vid vindkraftsetableringen fattas ibland flera beslut så som tillägg till översiktsplaner, utvecklingsstrategier och planer om att gå mot en mer hållbar energiförsörjning. Vid

antaganden av sådana planerna är ofta den politiska enigheten stor. Den initiala kontakten med medborgare om vindkraftsetableringar sker ofta genom översiktsplaner, som ställs ut på allmänna platser och annonseras i tidningen. Där finns möjlighet för medborgare att tycka till, kritisera och lyfta sina perspektiv. Vid det stadiet finns det ofta inte en projektör som vill lämna in ansökan. Planerna väcker heller inte mycket uppståndelse eller motstånd hos medborgarna, och går ofta obemärkta förbi. I vissa fall uppfattar beslutsfattarna att medborgarna inte förstår att planerna kan leda till en verklig vindkraftsetablering, vilket resulterar i att medborgarna ger uttryck för sitt motstånd alltför sent. Placeringen av verken och storleken på dem blir då ofta utgångspunkten för motståndet.

Flera respondenter upplever att intresset för vindkraft vid detta skede i processen är svalt eller neutralt. Som en respondent uttrycker det:

När vi upprättade vindbruksplanen så var det nog **egentligen ganska litet intresse**. Vi åkte runt i kommunen och vi erbjöd faktiskt då kommunfolket, framförallt uppe i [Området], men då inte mot [Område] sidan, för där uppe upplevdes det väl som att det fanns ett intresse. Så att de var med ganska tidigt. Och där erbjöd man dem att tjänstemännen kunde komma hem till den enskilde och visa liksom vid köksbordet och prata om vad innebär det här och så.

Vi fick ett stöd, ifrån det var väl från boverket tror jag, ett särskilt bidrag för att just upprätta planen och att just de här sakerna, att gå vidare, att gå hem till folk, för det gör man ju normalt inte. Men det erbjudandet fanns, där men inte just för [Vindkraftspark] det tror jag inte att det var. **Det var ett ganska ljust intresse när de här kom 2008.**

Det var inte särskilt mycket folk på de där mötena, för vi åkte runt, ja framförallt runt i de västra delarna, [Områden], i de här områdena utanför kommunen **men det var svårt att samla folk på mötena**. Det var det. Då var det litet, men sedan har ju motståndet kommit.

– Beslutsfattare (C)

För beslutsfattarna börjar processen med vindkraftsetablering ofta långt bakåt i tiden – redan vid upprättandet av tematiska tillägg till översiktsplaner och vindbruksplaner. Underlaget till beslutet för vindkraftsetablering följer sedan med länge; över mandatperioder och olika politiska styren. I vissa fall ligger dessa i mer än tio år. I vissa fall glöms dessa sedan bort, och tas fram när en projektör hör av sig till kommunen. I annat fall finns ofta en eller ett par personer i kommunen som lyfter frågan och jobbar aktivt för att etablera vindkraft.

Vid intervjufrågan om hur projekten kommer till, börjar historien ofta med en vindbruksplan och slutar i ett projekt som överklagas. Så här inleder en av respondenterna vid frågan om projektet:

Ja jag varit med hela vändan. Jamen det var ju som så att vi tittade på områden som kunde vara lämpliga för att bygga vindkraft. Så att vi var väldigt tidiga med ett tematiskt tillägg på översiktsplan, för områden som kunde vara lämpliga att bygga ut. Och då var [Området] ett område och [Område] ett av några områden till som vi tittade på. Och då var vindkraftsverken var rätt små på den tiden, för vi var ju tidiga då. Det som är det är att vindkraftverken har blivit mer än dubbelt så höga och producerar mycket, mycket mer energi åt gången.

– Beslutsfattare (M)

En annan beslutsfattare, som kom in i politiken för ungefär tio år sedan uttrycker sig så här:

Jag är rätt ny i politiken, så dom har frågorna har man börjat jobba med före jag överhuvudtaget var involverad. [-----] Dom som hantlade frågorna var ju då kommunstyrelsen, alltså som jobbade aktivt med det. Det låg ju då redan inne i översiktsplanen att [Kommunen] är, är alltså positivt inställda till vindkraftsetablering och så vidare.”

– Beslutsfattare (C)

Att motståndet vaknar sent är en vanlig reflektion från beslutsfattarna. Det är även något som till viss del styrks av materialet från media där det går att spåra exempelvis när en insamling av namnunderskrifter till en folkomröstning om vindkraftsparken startade. Vissa beslutsfattare uttrycker till och förvåning över att så få medborgare protesterar vid upprättandet av planerna när det fortfarande är fler saker som är öppet och lätt att påverka. Vissa av dem, som varit med inledningsvis redan vid översiktsplanen har hantlerat ärendet länge, och försökt möta åsikter och lyfta perspektiv på det vanliga sättet, genom medborgardialog och deltagande:

Man kan alltid ifrågasätta om man kunde ha gjort saker och ting annorlunda. Vi trodde att vi hade varit väldigt noga med medborgardialog, och att vara liksom öppna och inlyssnande och sådär men dom som var kritiska vaknade alldeles, alldeles för sent. – Beslutsfattare (S)

Att beslutsfattarna noggrant lyssnat in motståndare och gjort en genomtänkt avvägning av olika intressen innan beslutet fattats, är något som talar för att den representativa demokratiska funktionen av att vara medveten om och representera sina väljare vid besluten, fungerar väl. Men ofta kvarstår motståndet, trots att deltagardemokratiska åtgärder såsom medborgardialog använts, vilket är i enlighet med tidigare kritik, om att åtgärderna inte helt löser "problemet" i en representativ demokrati (Tahvilzadeh 2015; Khan 2003; 2004; Montin & Granberg 2014; Fogelholm m.fl. 2019; Langlet m.fl. 2019).

Det kommunala vetot är även en aspekt vid vindkraftsetablering som respondenterna återkommer till vid intervjuerna. Som medborgare kan man överklaga kommunala beslut, inte i sak, men i process. En alltför detaljerad och för projektören kravställande översiktsplan, eller en tillstyrkan med villkor, kan ge upphov till att kommunens vetorätt (och därigenom kommunens roll) inte blir

lika tydlig. En beslutsfattare som resonerar kring vindbruksplanen, vetorätten och dess utökade betydelse beskriver det så här:

Det har ju varit litegrann just det här med vad ska kommunen ska göra för någonting och inte göra, vad är den kommunala kompetensen när det gäller vindbruk så att säga. Vad är det man ska yttra sig över och vad är de andra bitarna, för själva miljöprövningen och den biten och villkoren för den, har ju inte legat på kommunen utan det ligger ju på länsstyrelsen och miljödomstolen då.

Så ni har diskuterat det, hur långt ska kommunen gå, vad är kommunens roll?

(Intervjuare)

Ja det har ju blivit successivt så, det har ju blivit mer och mer också frågan där man lägger in det här i vetot så att säga. Så det är väl egentligen, där har väl alla kommuner och alla parker har gått längre än vad som var tänkt i ursprungsbiten. Men det är ju så, det hänger ju ihop alltihop det här, för kommunen och medborgare blir ju påverkade på ett eller annat sätt naturligtvis. – Beslutsfattare (C)

Kommunens faktiska beslut kan därmed få olika innebörd, något som uppmärksammats tydligt i Naturvårdsverkets rapporter, men även hos respondenterna. En till synes otillräcklig eller otydlig översiktsplan, som inte är uppdaterad på lång tid, eller en alltför villkorstyngd tillstyrkan, riskerar att bli en källa till missnöje av den kommunala hanteringen (Naturvårdsverket & Energimyndigheten 2017). Den snabba tekniska utvecklingen gällande vindkraftverk kan också göra att projektörerna vill gå utöver den tidigare ansökan och höja vindkraftverkens maxhöjd. Detta kan få stora effekter då det kan vara en stor skillnad mellan vad som tidigare diskuterats på ett samråd, hur översiktsplanen ser ut, vad beslutsfattarna tillstyrkte och hur det egentligen kommer att se ut. Ansökningsprocessen måste i många fall göras om.

5.1.3 Kommunens och kommunpolitikernas roll

En annan faktor som bidrar till förståelsen av att det finns så pass få tecken på en organiserad efterprocess är att beslutsfattarna inte alltid upplever att processen längre är deras när beslutet väl är fattat. Beslutsfattarna har i intervjuerna förmedlat en bild av hur de ställt sig till beslutet och vem de känner att de har representerat. De har även resonerat kring den roll som beslutsfattare och kommunen har. Hur långt olika beslutsfattare tar ansvar för att vara inlyssnande och mottagliga för medborgarnas åsikter skiljer sig åt i studien, men beslutsfattarna är till en övervägande del mån om att medborgares röst måste få komma till tals. Uppdelningen präglas av om beslutsfattare tillhör den politiska oppositionen eller majoriteten, samt om hen är heltids- respektive fritidspolitiker.

Kommunens roll, så som flera beslutsfattare porträtterar den, omfattar egentligen inte den vidare processen efter ett formellt beslut om vindkraftsetablering. Deras roll är i huvudsak att fatta beslutet som de förtroendevalda representanter de är. Vissa beslutsfattare menar att man vid ett stadie bara måste ta beslutet och sluta vela. Att hamna i en bred och ändlös debatt om energipolitik leder inte kommunen vidare. Kommunpolitikerna upplever också ofta att de inte är några experter, utan att de följer lagar, policys, och tidigare beslut, och ofta vilar på kommunala tjänstepersoners och tillståndsmyndigheters expertis. De fattar beslut om kommunens bästa som helhet, ofta i form av partipolitisk representant i fullmäktige. Vid ett beslut om vindkraftsetablering "släpper" kommunen ärendet, och lämnar över till projektörer och länsstyrelse (och så småningom domstol). Som en beslutsfattare berättar:

Och vi har ju egentligen bara följt alla lagar och regler, jag är ingen expert på varken vindkraft eller något annat energislag och det är inte någon annan i fullmäktige heller, utan vi har ju litat på dem bedömningar som alla inblandande expertmyndigheter har gjort. Det är det vi har förlitat oss till. Och sen inte sagt nej. Utan vi har litat på att säger dom att det här följer regelverket så gör det, det. Och ja, jamen det har ju varit väldigt starka känslor, konstigt nog, tycker jag, från en liten grupp människor. – Beslutsfattare (S)

En annan beslutsfattare om hur denne skulle förklara beslutet för medborgare som är besvikna över att projektet eventuellt nu blir av:

Jojojo, det står skrivet i stjärnorna om det någonsin blir av. Men dom som är besvikna på hur... Det är ju i sig, i sak ganska enkelt. Är man intresserad av detaljerna i en miljöprocess, så kan man läsa utredningsmaterialet, det är ju ganska många sidor så då har man att göra ett tag. Det är inte min uppgift. Utan min uppgift i så fall som lokalpolitiker är att ja vi hade en majoritet, och vi hade en bred majoritet, till grund för att tillstyrka en etablering. Och det är fortfarande en demokrati.

[-----]

Jag har inga problem med att motivera, jag skulle rösta ja igen. Skulle jag göra. Och sen är det ju som sagt kompetensen, expertisen, sen lämnar man det med varm hand till expertisen om det är lämpligt, alltså rent detaljmässigt. Om det är lämpligt. – Beslutsfattare (C)

Vid frågan om något hade kunnat göras annorlunda, är det i de flesta fall kommunens begränsade roll som presenteras som stoppkloss. Kommunen har givetvis sin vetorätt men kommunen har ju också, för länge sedan, genom översiktsplan och samtal med projektör och ett beslut, fastställt att de ställer sig positiva. Kommunens roll och tiden som ärendet hanteras hänger ihop. Men kommunens handlingsförmåga begränsas i vissa fall av kommunens roll, såsom kan illustreras i detta fall, vid frågan om beslutsfattarna höll några möten innan beslutet:

Generellt i kommunen alltså, så var det ju alltså, är det ju vindkraftsbo-laget och så där, de bjuder in till samråd och såna saker, men det är ju ingenting, alltså kommunen har ju ingenting med etableringen i det fal-let att göra. Vi vi ... Jag minns inte att kommunen hade nåt officiella möten eller såhär det informerades, utan det var såna i alla fall i de po-litiska partierna i de politiska församlingarna som det skedde inform-ation. Det är ju vindkraftsetablerarna som har det ansvaret att vara gent utemot medborgarna. – Beslutsfattare (S)

Inledningsvis lyfter respondenten nedan diskussioner som möjlig-het på frågan om något hade kunnat göras annorlunda. Hen lyfter att den delen beror mycket på projektören, som vid denna vind-kraftsetablering haft en projektör som regelbundet uppdaterat om projektet och där folk har kommit på mötena och diskuterat och förklara vad de skulle göra. Hen landar dock i att det inte riktigt är en uppgift för kommunen:

Men det är ju liksom inte en uppgift för kommunen, utan det är ju mer för entreprenören. Men där går det säkert att göra mycket mer. För jag tror nog att det här liksom, ja det är som jag säger det är en skepsis, en rädsla mot något nytt i ett samhälle som haft tillbakagång i 50 år. Och det, det respekterar jag. För att det är klart att det är så.

Sen är det ju, det hör vi än idag, nej vi ska inte ha vindkraft, vi ska ha kärnkraft i stället. Jaja men då är vi ju liksom i en annan diskussion. Dem kan vi inte övertyga, dem kan vi inte klara av så att säga. Med några kommunala delar, eller med kommunala bitar. Så jag har lite svårt att peka på, just att, jag kan säga att det här ville jag göra an-norlunda. Jag vet inte riktigt. Det där måste man nästan ställa till dem som upplever sig...

För jag förstår ju att de upplever sig överkörda, en del, det har jag ju förstått i debatten. För de var inte med, tog inte diskussionen i ett tidigt skede. Utan det är ju, det blir ingen vindkraft där. Det där, det är bara fria fantasier. Ja så fattar kommunen ett beslut om det här i fullmäktige då, och då vaknar man liksom och då är det ju lite för sent. Så det är nog många som är besvikna på en. – Beslutsfattare (C)

Här lyfter också beslutsfattaren tidsaspekten, att medborgarna inte var med i diskussionen i ett tidigt skede. Den breda debatten som beslutsfattare återkommande hamnar i vid vindkraftsetablering och som breddas till att beröra allt från klimatfrågan till höjd på verk, gör också diskussionerna svåra att bemöta.

Att kommunens roll i samband med vindkraftsetableringen är tvetydlig, är även något som framkommit vid en utvärdering av den kommunala tillstyrkan (Naturvårdsverket & Energimyndigheten 2017). Å ena sidan är kommunens beslut politiskt, och tillstyrkan kan komma med villkor som sedan inte tillståndsmyndigheten följer. Men å andra sidan lämnar kommunerna över ärendet till länsstyrelsen, som i sin tur beslutar om etableringens tillstånd. Fasen efter beslutet blir då en teknisk process, fristående från beslutsprocessen och även till stor del från vidare medborgerligt inflytande ner i implementeringsledet (jmf. Boswell 2016). Vindkraftsetablering skiljer sig också från många andra beslut som kommunen fattar, där deras egen förvaltning ofta är ansvarig för implementering och hantering av beslutets efterfas, såsom vid exempelvis skolnedläggningar (Fogelholm m.fl. 2019). Vid skolnedläggningar finns inte möjligheten att "lämna över" eller att ärendet "vandrar vidare" till experter, vilket kan innebära reaktionerna blir snabbare från motståndare.

Beslutsfattarna lutar sig alltså delvis initialt på projektören och dennas samrådsplikt. Därefter är det enligt regelverk och lagstiftning som tjänstepersoner följer och formar handläggningen av vindkraftsetableringen i kommunen. Medan vissa kommuner anordnar sista-minuten möten för att möta motståndare, är vissa inte inställda på att hålla möten då det finns en politisk enighet. Den statliga och kommunala kompetensfördelningen finns också att tydliggöra

ansvarsområden för medborgarna (Westerståhl 1997:28). Kommunens uppfattade och ibland otydliga roll har onekligen en betydelse, vilket också har framkommit i andra undersökningar om vindkraftsetablering och kommunalt veto (Naturvårdverket & Energiverket 2017).

5.2.4 Frågans karaktär

Vindkraftsfrågans karaktär begränsar kommunens roll och agerande, samtidigt som frågan i flera kommuner väcker mycket känslor.

I materialet framkommer att flera olika intresseavvägningar påverkat projekten i kommunerna. Konflikterna om de olika värdena som sätts i spel komplicerar handläggningen för tjänstepersonerna. Före tillstyrkan finns ofta flera intressemotsättningar som kräver svåra avvägningar mellan exempelvis djurliv, natur utsatthet för buller och kulturhistoriska värden. Bland beslutsfattarna finns också ofta ett möjlighetstänkande vid etableringarna. Den stora mängd statliga stimulanspengar som förekommer vid etableringar ses som uppmuntrande, och i något enstaka fall nästintill som en muta. Beslutsfattarnas uppfattning om orsaken till medborgarnas protester är olika i kommunerna, men i stort sett samma avvägningar som ger upphov till protest som i andra fall och i enlighet med tidigare forskning. Naturvärden styr ibland. Medborgare uppfattar att tidigare lugna, tysta och orörda platser förstörs. Näringslivet påverkas ömsom negativt, ömsom positivt. Djurlivet påverkas negativt och kulturhistoriska platser skymfas. Ibland är det statliga intresseorganisationer eller myndigheter som håller med medborgarna. För beslutsfattarna blir avvägningarna något att ta ytterligare hänsyn till och motivera – även om det finns en politisk enighet. Frågans karaktär kan i sig också påverka hur

frågan hanteras och därmed också hur den sköts efter beslutet har fattats. Vindkraftsetablering, som involverar en extern projektör och stora summor pengar, och som väcker känslor från båda hållen, gör att den kan bli svår att hantera även om det funnits en politisk enighet. Som en beslutsfattare reflekterade om vindkraft:

Och det verkar som att vindkraft är ungefär som med vargfrågan och med skolnedläggningar. Det väcker väldigt starka känslor, och människor som jag vet är jätteresonabla, trevliga, kloka, får en helt annan attityd och ett helt annat språkbruk när det handlar om vindkraft.
– Beslutsfattare (S)

Att frågan om vindkraften frekvent dyker upp, och att det finns ett intresse att följa hanteringen efter att kommunen har beslutat om etableringen, att kommuner i vissa fall har ändrat sin ståndpunkt efter beslut och att ett par av beslutsfattarna själva menar att de skulle undersökt frågan en gång till, är vidare indikationer på att den inte är helt färdighanterad. Beslutsfattarnas resonemang om något kan göras annorlunda, skall dock ses i ljuset av beslutets politiska eftereffekter och utfall som hos beslutsfattarna kanske inte var önskvärda. I en undersökning av Esaiasson och Öhberg (2019), fann forskarna att beslutsfattarna inte är mer rationella vid beslutsfattandet än vad medborgare är, vad gäller uppfattningen av hanteringen innan ett beslut tas. Beslutsfattare som är missnöjda med beslutets utfall beskriver ofta processen som orättvis, och en vinnare vid en policyprocess ser tvärtom mellan fingrarna på orättvisor mellan processen, särskilt om de är personligt engagerade och intresserade av policyfrågan (Esaiasson & Öhberg 2019).

Vindkraftsetableringar är till skillnad från andra politiska beslut ofta en enstaka och extraordinär händelse i kommuner, vilket också gör att det kanske inte finns så stor erfarenhet av frågan i kommunen.

I en av de kommuner som inte haft vindkraft tidigare svarade respondenten om man kunde göra något annorlunda så här:

Det här var ju helt nytt för mig. Har aldrig varit med om någon liknande så att jag kan inte se hur man skulle... men det är klart, man kanske skulle ha informerat än mer, för att man kan aldrig informera för mycket. – Beslutsfattare (S)

Vid intervjuerna med respondenterna finns flera indikationer på ett behov av en vidare process och diskussion om vindkraftsetableringen. Men ingen av de beslutsfattare som intervjuas nämner någon specifik åtgärd hade kunnat vidtas efter beslutet, utan har enbart reflekterat om något som skulle kunnat ha påverkat beslutet eller hanteringen innan tillstyrkan. I tre av kommunerna är det fortfarande oklart om vindkraftsetableringen kommer att bli av. Flera av respondenterna har åsikter om hur Miljöprövningsdelegationens beslutat, fast de egentligen lämnat över det för experter att utreda. Respondenten nedan menar, att det hade nog varit bra att beslutsfattarna kunde tänka igenom det en vända till, och att det är viktigt att vindkraftprojektören preciserar hur det kommer att se ut så att kommunen är medveten om vad den säger ja till:

Ja, alltså jag vill påstå att det har hänt nånting med vindkraft, förr så om någon skrek vindkraft sa vrålade alla jajemän, hur många ska vi ha? Nuförtiden så har man en saklig diskussion där man lägger in dem i ljuskurvor, man lägger in dem i bullerkurvor, man liksom jobbar mer strukturerat för att se i simuleringsprogrammen innan man fattar beslut. – Beslutsfattare (M)

Att fatta ett beslut om ett enstaka projekt uppfattar beslutsfattarna förhållandevis ofta som lätt. Men att upprätta vindkraftsparker kräver svåra avvägningar mellan inskränkning på djurliv, natur och kulturhistoriska värden. Frågan kompliceras också av att närliggande kommuner blir berörda, och andra aspekter, såsom

stimulanspengar, kan inverka på beslutet. Att frågan också väcker en bred diskussion som inkluderar allt från själva energikällan till specifik placering och höjd, gör den vidare svår att bemöta.

5.3 Sammanfattning

Sammanfattningsvis har studien visat att det finns få tecken på en planerad och strategisk efterprocess och att det sällan finns någon tydlig idé om vad som ska ske efter att beslutet väl är fattat. På frågan om vad som händer efter beslutet om kommunal tillstyrkan, svarar respondenterna på ett likartat sätt. Det har inte skett någon typ av uttalade från kommunens sida. Beslutsfattarna organiserar inte några uppföljningsmöten, informationsmöten eller sammankomster med medborgare avseende projektet efter att det formella beslutet har fattats.

I materialet finns få tecken att på en kommunikationsplan för hur beslutet skall förmedlas upprättats. Beslutets klubbade i fullmäktige verkar som en markör för att kommunens beslutsfattare och tjänstepersoner lämnar över ärendet till tillståndsmyndigheten. Efter kommunens tillstyrkan tycks det inte förkomma någon omfattande kommunikation mellan beslutsfattare och tillståndsmyndighet, däremot vill beslutsfattarna i vissa fall gärna hålla sig uppdaterade om hur handläggningen går. Tiden efter beslutet fattats blir fristående från själva beslutsprocessen. Beslutsfattarna väntar liksom väljare på nästa fas.

Förutom protokoll som läggs upp på kommunens hemsida, livesändningar eller radiosändningar från fullmäktige, är det främst lokal media som kommunicerar att beslutet har fattats. Diskussionerna om etableringen vaknar till liv när det sker något vid

handläggning av projektet eller vid överklagan och domslut. Då fortsätter diskussionen i lokala dagstidningar, på hemsidor och i sociala medier efter att kommunen fattat sitt formella beslut. Vid de tillfällena är det däremot inte hela fullmäktiges församling eller enade partier som tar diskussionen eller besvarar kritik, utan ofta några få beslutsfattare. I intervjumaterialet framkommer att initiativ till ett möte tagits av personal vid Miljöprövningsdelegationen. Syftet med åtgärden var då att underlätta för handläggningen av prövningstillståndet.

På en direkt fråga om kommunen hade kunnat göra något annorlunda, svarar ingen av respondenterna att något hade kunnat göras *efter* att beslutet hade fattats. Beslutsfattarna ser inte efterprocessen som en strategisk möjlighet att generera acceptans och legitimitet för sitt beslut eller att bygga upp relationen till befolkningen igen efter en uppsplitande process. Det finns samtidigt indikationer i vissa kommuner på att medborgare och beslutsfattare ville eller upplever att de borde ha behandlat frågan om vindkraftsprojektet mer. I vissa fall finns motståndare och besvikna medborgare kvar. I efterhand har vissa beslutsfattare också reflekterat om att det skulle varit bra att behandla frågan vidare och "ta det en gång till".

Hur kommer det sig då att det finns få tecken på en planerad och strategisk efterprocess och att det saknas en tydlig idé och struktur för hanteringen efter att beslutet väl är fattat? I studien framkommer att den långa beslutsprocessen, frågans karaktär, kommunens roll och det uppfattade motståndet är faktorer som bidrar till förståelse för varför det bland beslutsfattarna finns få tecken på en aktiv och genomtänkt efterprocessuell hantering.

Faktorerna hänger givetvis ihop. I den långa beslutsprocessen före det formella beslutet tas, inkluderas ofta medborgare genom informationsmöten och andra deltagardemokratiska åtgärder såsom

medborgardialog, eller vid utställningar av översiktsplaner. Vissa beslutsfattare är mer benägna att samla till möten och lyssna in medborgare än andra. Vindkraftsplanerna antas ofta tidigt och i politisk enighet. De väcker då få eller neutrala reaktioner från medborgare.

I studien finns indikationer på att motståndet ofta vaknar till liv sent i processen när många kort redan ligger. Dessutom uppfattar beslutsfattarna ofta att motståndet drivs av en liten men högljudd minoritet. Detta gör även att själva beslutet ibland inte uppfattas som särskilt stort eller ens så besvärligt att fatta för dem enskilda. Även om beslutet ofta kräver svåra avvägningar mellan olika värden som djurliv, natur och miljö, röstar man helt enkelt ofta i enlighet med partilinjen. Kombinationen av att ärendet är något som kommunen hanterat under en lång tid, att det ofta finns en politisk enighet i kommunfullmäktiges församling och att motståndet uppfattas komma från en liten minoritet som vaknar sent – gör att idén om en genomtänkt process efter beslutet oftast inte ens kommer upp på bordet. I alla fall inte förrän protesterna ökar igen när implementeringen av beslutet rullar vidare.

Med det sagt uppfattar inte heller beslutsfattarna alltid att det ligger i deras roll att hantera beslut efter att de fattats. Initialt vilar beslutsfattarna mot projektörens samrådsplikt, sitt eget förarbete (vindkraftsplan, tematiska tillägg, utredningar) och förprocess. Efter att beslutet om tillstyrkan fattats, lämnar beslutsfattarna över beslutet till experter. Kommunens och beslutsfattarnas roll, så som vissa av respondenterna uppfattar det, omfattar egentligen inte efterprocessuell hantering efter det formella beslutet. De ska i egenskap av förtroendevald representant i huvudsak fatta ett beslut och sedan hålla fast vid det.

6. Slutsats och diskussion

Med utgångspunkt i representativ demokratiteori och empiriska studier om legitimitet för svåra beslut har den här studien studerat hur beslutsfattare hanterar och reflekterar över vad som händer *efter* att ett svårt politiskt beslut har fattats. Genom att studera fallet kommunal tillstyrkan av vindkraftsetablering finner vi att det finns få tecken på att beslutsfattarna har ägnat särskilt mycket tid, tanke eller engagemang åt efterprocessen. Detta kan förstås utifrån det uppleva motståndet, den långa processen före beslut, kommunens och kommunpolitikernas uppfattade roll och frågans karaktär.

Studiens främsta bidrag är att lyfta frågan om vad som händer efter att ett svårt och många fall kontroversiellt beslut har fattats. Studien indikerar att avsaknaden av en strategisk och tydlig efterprocessuell hantering kan innebära en missad chans för beslutsfattarna att åtminstone i någon mån återknyta till besvikna medborgare och bygga upp relationen till befolkningen igen efter en uppsplitande process (Mansbridge 2019; Pitkin 1967; Fenno 1987). Idéer om tydliga förklaringar och dialoger med befolkningen om ett beslut finns tydligt representerade i teorier om representation (e.g. Pitkin 1967), men idealen krockar lätt med den kommunala verkligheten där ibland sköra samarbeten och överenskommelser ska hållas och andra frågor snart pockar på uppmärksamhet.

I praktiken måste beslutsfattare givetvis göra en avvägning om de tror att det skulle vara värd tid och ansträngning att engagera sig i en mer genomtänkt efterprocess. En mer genomtänkt process tar resurser; inte minst i form av tid som kunde ha lagts på andra frågor. I ljuset av att många beslutsfattare verkar uppfatta motståndet som framför allt drivet av en mindre grupp högljudda

medborgare kan det vara svårt att motivera. Att döma av de i flera fall utdragna processerna där diskussionerna ofta återkommer, och baserat på att kommuner i vissa fall till och med har tagit tillbaka sin tillstyrkan, verkar dock motståndet åtminstone i vissa fall ställa till med rätt mycket besvär. En nyligen utkommen experimentell studie (de Fine Licht m.fl. 2021) tyder också på att processer efter beslut som syftar till att förklara, kompensera och signalera respekt och omsorg kan ha små men ändå relevanta effekter på människors benägenhet att acceptera eller åtminstone tolerera beslut; även bland de som beslutet gick emot. Därmed kan man argumentera för att det kanske inte finns så mycket att förlora på att ha en mer genomtänkt idé om efterprocessen; inte minst då det visat sig att även väl genomarbetade och inkluderande processer innan beslutet fattas inte är någon garant för att det går smidigt senare. Att anstränga sig för att verkligen förklara och motivera beslutet även i efterhand kostar inte mycket. I studien ser vi även att det finns en viss efterfrågan på en strategisk efterprocess, både från beslutsfattare och från medborgarligt håll. Ett par av respondenterna har själva reflekterat över att det kanske hade varit bra att "ta det en vända till".

Studiens generaliserbarhet påverkas av det urval och det material som studien baseras på. Studien är explorativ och fångar därför in händelseförlopp och agerande med hjälp av breda begrepp som hantering, reflektion och resonemang. Detta innefattar också vad beslutsfattarna uppfattat skulle kunna förbättrats och göra annorlunda. Att andra faktorer också spelar roll för efterprocessens hantering kan inte uteslutas. Den politiska representationen är dynamisk och inte statisk, och beslutsfattareshen relation till ett projekt som pågår under lång tid är svårfångat. Besluten och processerna är händelser som skett för flera år sedan, och det är därför viktigt att komma ihåg att detta är reflektioner, minnen,

efterkonstruktioner och subjektiva uppfattningar hos respondenterna. Det finns naturligtvis risk för att respondenterna minns fel eller inte kommer ihåg en händelseutveckling korrekt. Det finns också en risk att deras preferens för utfallet påverkar deras svar (Esaiasson & Öhberg 2019). Vi bör därför vara försiktiga med att dra för långtgående slutsatser. Samtidigt visar bland annat en tidigare studie om hanteringen av skolnedläggningar – också en fråga som ofta väcker motstånd och protester – att det inte heller där fanns något större mått av genomtänkta idéer och strategier för processen efter nedläggningen (Fogelholm m.fl. 2019). Detta tyder på att genomtänkta efterprocesser inte är allmänt förekommande.

Ytterligare forskning om vad som sker efter att svåra beslut fattats behövs. Först och främst är det centralt att utarbeta metoder för hur efterprocesser kan organiseras i praktiken och empiriskt testa hur de tas emot av befolkningen inom flera olika policyområden. Vidare behövs fler empiriska undersökningar om hur ett kvarlämnat missnöje bland medborgare påverkar förtroendet för kommunen på lång sikt och vad som händer med motståndare som lämnas besvikna. Förutom de fyra faktorerna i denna studie som ökar förståelsen för bristen av en strategisk efterhantering, finns också indikationer på att fler aspekter påverkar beslutsfattarens hantering efter ett beslut. Avslutningsvis vill vi gärna se mer forskning som jämför och relaterar processer innan beslut till processer och händelser efter beslut då det framför allt är processen är fram till beslut som hittills har intresserat forskare. Detta skulle ge mer utrymme för ett dynamiskt tänkande kring representation även i empiriska studier.

Källförteckning

- Achen, C.H. och Bartels, L.M. 2016. *Democracy for realists: why elections do not produce responsive government*. Princeton, NJ: Princeton University Press
- Aitken, M. 2010. Wind power and community benefits: Challenges and opportunities. *Energy Policy*, 38(10): 6066–6075.
- Berg, R. 2020. *Efter kommunens tillstyrkan - En fallstudie om efterprocessen vid kommunal vindkraftsetablering*. Masteruppsats. Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet.
- Boswell, J. 2016. Deliberating Downstream: countering Democratic Distortions in the Policy Process. *Perspectives on Politics*, 14(3): 724-737.
- Braun, V. och Clarke, V. 2006. Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research In Psychology*, 3(2), pp.77–101.
- Bryman, A. och Nilsson, B. 2018. *Samhällsvetenskapliga metoder*. Upplaga 3. Stockholm: Liber
- Davidsson, L. 2006. *I linje med partiet?* Stockholm: SNS Förlag
- de Fine Licht, J. 2011. Do We Really Want to Know? The Potentially Negative Effect of Transparency in Decision Making on Perceived Legitimacy. *Scandinavian Political Studies*, 34(3): 183–201.
- de Fine Licht, J., Naurin, D., Esaiasson, P. och Gilljam, M. 2014. When does transparency generate legitimacy? Experimenting on a context-bound relationship. *Governance*, 27(1): 111-134.
- de Fine Licht, J. 2014. Transparency actually: how transparency affects public perceptions of political decision-making. *European Political Science Review*, 6(2): 309-330.

- de Fine Licht, J. och Esaiasson, E. 2018. After Disagreement: The Role of Justifications in Creating Public Acceptance of Hard Decisions. Papper presenterat på ECPR General Conference i Hamburg, augusti 2018.
- de Fine Licht, J., Agerberg, M., och Esaiasson, P. 2021. "It's not over when it's over"—Post-decision arrangements and empirical legitimacy. *Journal of Public Administration Research and Theory* (e-pub).
- Disch, L. 2011. Toward a Mobilization Conception of Democratic Representation. *American Political Science Review*, 105:100-14.
- Disch, L. 2012. Democratic Representation and the Constituency Paradox. *Perspectives On Politics*, 10(3): 599-616.
- Ek K. & Matti, S. 2015. Valuing the local impacts of a large scale wind power establishment in northern Sweden: public and private preferences toward economic, environmental and sociocultural values. *Journal of Environmental Planning and Management*, 58(8): 1327-1345.
- Energimyndigheten. Vindbrukskollens karttjänst. Senast ändrad 2020-01-31 10:42. Länk till hemsida: <http://www.energimyndigheten.se/fornybart/vindkraft/vindlov/vindbrukskollen/>
- ER 2019:10. Statens energimyndighet Vindkraftsstatistik 2018 – Nationell-, länsvis, och kommunal statistik. Bromma: Arkitektkopia AB
- Esaiasson, P., Gilljam M., Oscarsson H., Towns, A., och Wängnerud L. 2007. *Metodpraktikan: konsten att studera samhälle, individ och marknad* 3. [rev.] uppl. Stockholm: Norstedts juridik
- Esaiasson, P., Gilljam, M., och Mikael, P. 2017. Responsiveness beyond policy satisfaction: Does it matter to citizens? *Comparative Political Studies*, 50 (6): 739-765
- Esaiasson, P. och Wlezien, C. 2017. Advances in the Study of Democratic Responsiveness: An Introduction. *Comparative Political Studies*, 50(6): 699-710.

- Esaiasson, P. och Öhberg, P. 2019. The moment you decide, you divide. How politicians assess procedural fairness. *European Journal of Political Research*, 59(3), 714-730.
- Fenno, R. F. 1978. Home style: House members in their districts. Harper Collins.
- Flyvbjerg, B. 2003. Fem missförstånd om fallstudieforskning. *Statsvetenskaplig tidskrift*, 2003/04 årg. 106(3): 185-206
- Fogelholm, P. de Fine Licht, J. och Esaiasson, P. 2019. När beslutet fattats - en studie av kommuners hantering av skolnedläggningar. Göteborg: Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet.
- Geijer, E., och Lundmark Essen, A. 2017, Kommunal tillstyrkan av vindkraft - hur fungerar det idag? Naturvårdsverket. NATURVÅRDSVERKET RAPPORT 6769.
- Gradén, M. 2016. Storskalig vindkraft i skogen : om rationell planering och lokalt motstånd. Uppsala: Uppsala Universitet
- Grose C., Malhotra N. och Van Houweling R. 2015. Explaining explanations: How legislators explain their policy positions and how citizens react. *American Journal of Political Science*, 59:724-743.
- Hedberg, P. 2016. Ett år av stiltje i vindkraftsopinionen. I: Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Solevid (red) *Ekvilibrium*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Hedberg, P. 2018. Mer vindkraft - mer negativa eller positiva bedömningar? I: Ulrika
- Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarson (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Hedberg, P. 2019. Svensk vindkraftopinion under 20 år i Ulrika Andersson, Björn

- Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Henningsson M. m.fl. 2012. Vindkraftens påverkan på människors intressen. Naturvårdsverket. NATURVÅRDSVERKET RAPPORT 6497
- Khan, J. 2003. Wind power planning in three Swedish municipalities. *Journal of Environmental Planning and Management*, 46(4): 563-581.
- Khan, J. 2004. Local Politics of Renewable Energy: Project Planning, Siting Conflicts and Citizen Participation. Environmental and Energy Systems Studies, Lund university.
- Klintman, M. & Waldo, Å. 2008. *Erfarenheter av vindkraftsetablering - Förankring, acceptans och motstånd*. Naturvårdsverket. Rapport 5866
- Langlet, m.fl. 2019. Medborgardialog i styrning – För ett stärkt demokratiskt samhälle. Sveriges kommun och landsting.
- Levi, M. 1997. *Consent, dissent, and patriotism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mansbridge, J. 2003. Rethinking representation. *American Political Science Review*, 97(4):515-528.
- Mansbridge, J. 2009. A "selection" model of political representation. *Journal of Political Philosophy*, 17(4): 369-398.
- Mansbridge, J. 2019, Recursive representation. I: Castiglione, D. & Pollak, J. (red), 2019. *Creating political presence: the new politics of democratic representation*. Chicago: The University of Chicago Press
- Martin, N. och Rice, J. 2015. Improving Australia's renewable energy project policy and planning: a multiple stakeholder analysis, *Energy Policy*, 84: 128-141.
- McGraw, K.M. 1991. Managing Blame: An experimental test of the effects of political accounts. *The American Political Science Review*, 85(4): 1133-1157.

- McGraw, K.M. Timpone, R. och Brick, G. 1993. Justifying Controversial Political Decisions: Home style in the laboratory. *Political Behavior*, 15(3): 289-308.
- McGraw, K.M. Best, S. och Timpone, R. 1995. "What they say or what they do?" The impact of elite explanation and policy outcomes on public opinion. *American Journal of Political Science*, 39(1): 53-74.
- Mels, S. 2016. Institutionen för geografi, medier och kommunikation. Vindkraft och lokala förankringsprocesser : perspektiv på deltagande, förståelse och acceptans. Karlstad: Fakulteten för humaniora och samhällsvetenskap, Kulturgeografi, Karlstads universitet.
- Montin, S., och Granberg, M. 2014. *Moderna kommuner*. Stockholm: Liber
- Pitkin, H. 1967. *The concept of representation*. Berkeley CA: University of California Press.
- Samuelson, W. och Zeckhauser, R. 1988. Status quo bias in decision making. *Journal of Risk and Uncertainty*, 1(1): 7-59.
- SFS nr: 1998:808. Miljöbalken. Miljö- och energidepartementet: Stockholm
- SFS nr: 2013:251. Miljöprövningsförordningen. Miljö- och energidepartementet: Stockholm
- SOU 2017:2. Kraftsamling för framtidens energi. Betänkande av Energikommissionen
- SOU 2021:53. En rättssäker vindkraftsprövning. Betänkande av utredningen en rättssäker vindkraftsprövning
- Shapiro, M., Buttner, H. och Barry, B. 1994. Explanations: What Factors Enhance Their Perceived adequacy? *Organizational Behavior and Human decision processes*, 58: 346-368.
- Skoog, L. 2010. Alla följer partilinjen: en studie om hur kommunpolitiker tolkar sitt mandat i praktiken. Göteborg: Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet.

- SKR. NV-00099-16/EM 2016-4752. 2017. Kommunal tillstyrkan av vindkraft – Redovisning av regeringsuppdrag i regleringsbrevet för 2016. Naturvårdsverket & Energimyndigheten
- Smith, G. 2009. *Democratic Innovations: Designing Institutions for Citizen Participation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tahvilzadeh, N. 2015. Understanding participatory governance arrangements in urban politics: idealist and cynical perspectives on the politics of citizen dialogues in Göteborg, Sweden. *Urban Research & Practice*, 8(2): 238–254.
- Tillväxtverket, 2019. Kommuntyper – stad och landsbygd. Hämtad från:
<https://tillvaxtverket.se/statistik/regional-utveckling/regionala-indelningar/kommuntyper.html>
- Thygesen, J. och Agarwal, A. 2014. Key criteria for sustainable wind energy planning -- lessons from an institutional perspective on the impact assessment literature. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 39: 1012.
- Tyler, T. 2006. Psychological Perspectives on Legitimacy and Legitimation. *Annual Review of Psychology*, 57: 375–400.
- Vetenskapsrådet. 2002. Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning. Stockholm: Vetenskapsrådet
Tillgänglig på Internet:
http://www.gu.se/digitalAssets/1268/1268494_forskningsetiska_principer_2002.pf
- Waldo Å., m.fl. 2013. Vindkraft i öppet landskap, skog, fjäll och hav – lokala förutsättningar för förankring. Rapport 6540. Naturvårdsverket. Arkitektkopia AB, Bromma
- Westerståhl, J. 1997. Representativ demokrati - teoretiska utgångspunkter.
- Kommunforskning i Västsverige. *Kommunal ekonomi och politik*. 1(2): 21-33. Hämtad från: <http://hdl.handle.net/2077/20127>

Öhberg, P. och Naurin, E. 2016. Party-constrained Policy Responsiveness: A Survey Experiment on Politicians' Response to Citizen-initiated Contacts. *British Journal Of Political Science*, 46(4): 785–797.

Bilaga 1. Intervjuguide (beslutsfattare)

Tema 1. Allmänt

Berätta om dig själv. (Ålder, politisk erfarenhet, andra uppdrag, yrke?)

Tema 2. Vindkraftsetableringen

Beskriv processen med vindkraftsprojektet i kommunen.

- Vad skedde före/ under och efter vindkraftsetableringen i kommunen?
- Vilka avvägningar gjordes vid beslutet? (Var beslutet lätt/svårt? Mötte ni motstånd?)
- Vad var din roll? (Vem har varit huvudsakligen drivande part i beslutsfattandet? Är det kommunen, en kollision, enstaka individer i nämnder, partierna?)
- Vilka representerar du i denna fråga? (Vilka ser du som dina väljare?)

Tema 3. Hantering av beslutets efterprocess

Beskriv vad som hände efter att beslutet hade tagits.

- Hade ni någon handlingsplan för hur beslutet skulle förmedlas eller kommuniceras till medborgare? (Hur kommunicerades beslutet, i vilken kontext? Fanns någon strategi? Hölls möten?)
- Hur mottogs beslutet? (Hur hanterades mottagningen?)

Tema 4. Reflektioner av processen

- Hur skulle du/har du förklarat beslutet till medborgare som är besvikna att vindkraftsetableringen blir av?
- Finns det något som ni skulle kunna gjort annorlunda?

Avslutningsvis

Är det något du själv vill tillägga – något viktigt som jag inte frågat om eller inte kommit upp?

Bilaga 2. Intervjuguide (tjänsteperson)

Tema 1. Allmänt

Berätta om dig själv. (*Ålder, yrke, roll?*)

Tema 2. Vindkraftsetableringen

Beskriv processen med vindkraftsetableringen i kommunen och handläggningsprocessen.

- Kan du beskriva om/hur beslutsfattarna är involverade i handläggningen? (Kommunal tillstyrkan? Hölls några möten? Kontakt med beslutsfattare?)
- Fick du någon uppfattning om hur medborgarna och politikererna ställde sig till beslutet? (Hur ställde de sig?)
- Hur uppfattade du ärendet? (Var det något som stack ut?)

Tema 3. Hantering av processen

- Kan du beskriva vad som hände efter att tillstånd för vindkraftsparken lämnats? (Överklagan?)

Avslutningsvis

Är det något du själv vill tillägga – något viktigt som jag inte frågat om eller inte kommit upp?

Förvaltningshögskolans rapporter

(pris inkl porto+moms)

21:162 Rebecka Berg och Jenny de Fine Licht	90:-
<i>När kommunen sagt sitt. Efterprocessen vid kommunal vindkraftsetablering</i>	
21:161 Emma Ek Österberg, Maria Norbäck, Patrik Zapata och María José Zapata Campos.	90:-
<i>Kommunen som upphandlare, entreprenör och arbetsgivare i arbetsmarknads- integration av utrikesfödda</i>	
21:160 Amelia Månsson	90:-
<i>Varför får förändringsarbete inte fäste? En kritisk studie av Världskulturmuseernas arbete med hållbarhet</i>	
21:159 Dorian Francis	140:-
<i>Prioriteringar i stadsbyggandet. En studie om Angered's Närsjukhus och den entreprenöriella stadsutvecklingens gränser</i>	
21:158 Elin K. Funck och Tom S. Karlsson	140:-
<i>Handbok för systematiska litteratur- och dokumentstudier inom samhällsvetenskapen</i>	
20:157 Alexis Palma och Osvaldo Salas	90:-
<i>Beslutsanalys och prognosmodeller. Simuleringar och fallstudier.</i>	
20:156 Alexander Nilsson	90:-
<i>Patientcentrerad vård. En systematisk litteraturstudie om konceptets förverkligande</i>	
20:155 Ylva Norén Bretzer	90:-
<i>Ordning och samordning. En utvärdering av 3 § LOV ordningsvakter i Gamlestaden, Göteborg.</i>	
20:154 Sime Zupan	90:-
<i>Lokaljournalistiken som blåslampa. Medias inverkan på redovisningskvalitet i svenska kommuner</i>	
20:153 Petra Svensson (red)	140:-
<i>Att styra på tvären. Tre studier om tvärsektoriell koordinering och dess aktörer i offentlig förvaltning</i>	
19:152 Emilia Kahn och Amanda Lycke	90:-
<i>Ömsesidigt förtroende eller rättsstatsprincipen? Vilket grundläggande värde prioriteras av EU-domstolen i förhandsavgöranden angående den europeiska arresteringsordern?</i>	
19:151 Kerstin Bartholdsson, Louise Holm och Allison Östlund	140:-
<i>Effektivitet och rättssäkerhet vid brandskyddstillsyn – utmaningar och målkonflikter för kommunala tjänstemän</i>	
19:150 Petra Fogelholm, Jenny de Fine Licht, Peter Esaiasson	90:-
<i>När beslutet fattas. När beslutet fattats. En studie av kommuners hantering av skolnedläggningar</i>	
19:149 Sylwia Jedrzejewska	90:-
<i>När hjärtat skriker av glädje och sorg. Hur faddrar påverkas av sitt frivilliga engagemang för ensamkommande flyktingbarn</i>	

18:148 Magnus Thor	
<i>Revisionskvalitet i svenska kommuner. En studie om följsamhet mot redovisningsregleringen</i>	90:-
18:147 Louise Holm och Osvaldo Salas	
<i>Finanspolitiska åtgärder. En keynesiansk ansats</i>	90:-
18:146 Henry Bäck	
<i>Kommunrevisorers testamente</i>	90:-
18:145 Christoffer Matshede	
<i>Public Procurement and the Public-Private Value Conflict in the Transport Sector – A Research Model</i>	90:-
18:144 Kerstin Bartholdsson	
<i>Utveckling av medborgardialog – ett samarbete mellan Ale kommun och Ghanzi District i Botswana</i>	90:-
17:143 Lena Kindborg	
<i>64 % män. Kvinnor och män i kurslitteraturen vid Förvaltningshögskolan</i>	90:-
17:142 Robin Andersson	
<i>Samverkan i demokratins försvar. En studie om den offentliga sektorn, civilsamhället och arbetet mot våldsbejakande extremism</i>	140:-
17:141 Malin Isaksson	
<i>Kunskapsstaden Göteborg – varför och för vem? Tre organisationers syn på kunskap och Göteborg som kunskapsstad 2000–2016</i>	140:-
16:140 Therese Jakobsson och Helena Richardsson	
<i>Politik och förvaltning på nätet</i>	60:-
16:139 Carl Odhnoff	
<i>Att förstå EBP. Översättningar av idén om en evidensbaserad praktik i den svenska socialtjänsten</i>	60:-
16:138 Kerstin Bartholdsson och Ylva Norén Bretzer	
<i>Samordnande samverkan – En utvärdering av Samordningsförbundet Vänersborg/Mellerud</i>	60:-
16:137 Hanna Hellgren	
<i>Mellan pedagogisk professionalism och marknadsmässiga tekniker – Institutionella logiker i organisering av förskolan</i>	60:-
15:136 Nazem Tahvilzadeh	
<i>Socialt hållbar stadsutveckling? Stadsdelsnämnderna, stadsutvecklarrollen och sociala konsekvensanalyser i planeringen av Göteborgs stad.</i>	60:-
15:135 Gustaf Kastberg	
<i>Ändamålsenlig organisering. Förvaltningsstruktur, målkomplexitet och förändrad omvärld</i>	60:-
15:134 Inga-Lisa Adler	
<i>Medskapardemokrati. Interaktiva styrningsprocesser och medskapande dialogarbetssätt</i>	60:-
15:133 Johan Sandén	
<i>Mer papper, klokare barn? Hur lärares administrativa arbete kan påverka kvaliteten i skolan</i>	60:-
15:132 Andreas Lundstedt	
<i>Styrmedlens uttalade politik. En av studie av New Orleans kulturekonomiska landskap</i>	60:-

15:131 Kristofer Johansson	
<i>Den svenska polisens yrkeskultur. En studie av polisstudenters utbildningslitteratur</i>	60:-
14:130 Oliver Bjerhem och Peter Rundblom Andersson	
<i>Är ni med på noterna? En studie om kommunala redovisningsval och notavvikelser</i>	60:-
14:129 Anna Laurell och Jessica Moström Axelfelt	
<i>The Socio-Economic Impacts of CSR. A Case Study of Swedish-related Companies and Corporate Social Responsibility in Vietnam</i>	60:-
14:128 Louise Holm och Osvaldo Salas	
<i>Investeringskalkyl och beslutsteori. Verktyg för beslutsfattande under osäkerhet</i>	60:-
13:127 Maja Rhodin Edlund	
<i>Where did all the women go? Representation of women and men in the Standing Committees of the European Parliament</i>	60:-
13:126 Erik Bergman	
<i>Interkommunal samverkan – en nödvändig lösning på kommunala utmaningar</i>	60:-
13:125 Angelica Börjesson och Marcus Starcke	
<i>Politiska granskare. Den kommunala revisionens roll för kommunalt ansvarsutkrävande</i>	60:-
12:124 Mats Bengtsson och David Karlsson	
<i>Demokratis svängrum. Lokalpolitikens roll i den specialreglerade verksamheten</i>	60:-
12:123 Osvaldo Salas	
<i>Samhällsekonomska utoärderingar</i>	60:-
12:122 Marcus Johansson	
<i>De som jagar makt mellan himmel och jord. – Om det civila samhällets roll vid implementeringen av jaktpolitiska EU-direktiv.</i>	60:-
11:121 Oskar Johansson	
<i>Lika men olika? – redovisning av effektivitet inom statliga myndigheter</i>	60:-
11:120 Louise Skoog	
<i>Alla följer partilinjen – en studie om hur kommunpolitiker tolkar sitt mandat i praktiken</i>	60:-
10:119 Osvaldo Salas, César Villanueva och Rebecka Villanueva Ulfgård	
<i>Välfärdsolitik under utveckling i Mexico</i>	60:-
10:118 Petra Svensson	
<i>"Den nya svenskinspirerade föräldrapenningen har haft avsedd verkan" – En studie av den tyska föräldraförsäkringens förändring ur ett jämställdhetsperspektiv</i>	60:-
10:117 Andrea Egerlundh och Isabella Enbågen	
<i>När det ideella blir offentligt... eller när det offentliga blir ideellt</i>	60:-
<i>En jämförande studie om möjligheten till ansvarsutkrävande i governance tidevarv</i>	
10:116 Elin Jakobsson	
<i>Global Policy Making on Climate Refugees – What is the Problem?</i>	60:-
10:115 Sara Bansmann	
<i>Bör staten försvara sig mot sina antagonister? Moderaternas och Socialdemokraternas ställningstaganden i FRA-frågan</i>	60:-
10:114 Margareta Lundberg Rodin	
<i>Chefer i korstryck. Att hantera krav i politiskt styrda organisationer</i>	60:-
10:113 Moa Aronsson	
<i>Medfinansiering Om relationen mellan stat och kommun i infrastrukturprojekt</i>	60:-

10:112 Richard Vahul	
<i>På väg mot en förbättrad kommunal redovisning. Konsekvenser av ett förändrat balanskrav</i>	60:-
09:111 Osvaldo Salas	
<i>Från utvandringsland till invandringsland. En analys av migrationsströmmar till och från Chile.</i>	60:-
09:110 David Ljung	
<i>Does Network Management Matter? The Coordination of Integration Policy Delivery at the Local Level in Sweden</i>	60:-
09:109 Johan Strömblad	
<i>Kan nätverksstyrning förenas med folkstyre? Stadsbyggnad, governance och demokrati i planeringen av Norra och Södra Älvstranden i Göteborg</i>	60:-
09:108 Gustaf Rönneklew	
<i>Att kasta pengar i sjön? En undersökning av nystartsjobbets direkta undanträngningseffekter</i>	60:-
09:107 Adiam Tedros	
<i>Lokala krisaktörer – Katastrofvolontärer eller profitörer? Den lokala krishanteringen i två kommuner under stormarna Gudrun och Per.</i>	60:-
08:106 Annika Berggren	
<i>Jämn könsfördelning på höga chefsnivåer. En studie om framgångsfaktorer</i>	slut
08:105 Christina Alvelins och Gabriella Sjöman	
<i>Vem tar ansvar för de nollplacerade? Om rehabilitering och försörjning för sjuka utan inkomst</i>	60:-
08:104 Nathalie Munteanu	
<i>Det bästa av två världar. - En studie om kommunala självstyrande skolor som hybrider i det svenska utbildningssystemet.</i>	60:-
08:103 Helena Öhrvall	
<i>De nya moderaterna? Om moderaternas socialpolitik i retorik och praktik under perioden 1999-2007</i>	
08:102 Lotta Valinder	60:-
<i>Pengar är inte allt. En studie av fyra högstadieskolor i Mellansverige.</i>	
08:101 Niklas Andersson	60:-
<i>De som fiskar efter makt. Om svensk fiskepolitik och intresseorganisationernas inflytande.</i>	
08:99 Andreas Ivarsson	60:-
<i>Från Gudrun till Per – om kommunal krishantering, erfarenheter och förändring</i>	
08:98 Lars Johansson	60:-
<i>Tjänsteförseelse - Disciplinansvar och påföljder i rättspraxis</i>	
08:97 Mathias Henriksson	60:-
<i>Arenapolitik på 2000-talet – om kommuner som bestämmer sig för att satsa på en ny idrotts- och evenemangsarena</i>	
08:96 Staffan Kling	60:-
<i>Organisationskulturens betydelse för hantering av tomrum</i>	
07:95 Andreas Gustavsson och Stefan Laang	60:-
<i>Prat och handling – en studie om kommunernas pensionsredovisning.</i>	

07:94 Osvaldo Salas	60:-
<i>Miljöhänsyn lönar sig. Samhällsekonomska följder av luftföroreningsminskningen i två peruanska städer: En cost-benefit-analys.</i>	
07:93 Marie Persson	60:-
<i>Lojalitet & Konflikt. - En studie av förstalinjenchefens delade lojalitet inom hemtjänsten.</i>	
07:92 Emil Gustafsson, Michael Nilsson	60:-
<i>Varför bäst i klassen? - En jämförandestudie av högskolestudier i Göteborg</i>	
07:91 Adrian Nählinder	60:-
<i>"Nej, gudskelov". Om (förekomsten av) styrning och påverkan av hur professionella organisationer arbetar med högskolans tredje uppgift.</i>	
07:90 Osvaldo Salas	60:-
<i>Rörligheten på arbetsmarknaden bland invandrare. En litteraturoversikt.</i>	
07:89 Daniel Bernmar	60:-
<i>Aktörer, nätverk och spårvarnar: EN studie i organiserandet av ett trafikpolitiskt projekt</i>	
07:88 Viveka Nilsson	60:-
<i>Genusperspektivet vid Sahlgrenska akademien</i>	
06:87 Lena Lindgren	60:-
<i>Arbetsmarknadspolitik "på det nedersta trappsteget". En utvärdering av projekt ENTER</i>	
06:86 Sara Brorström	60:-
<i>Något utöver det vanliga - en studie av sex kommunala projekt.</i>	
06:85 Jane Backström	60:-
<i>Inget är för evigt - en studie av sextimmarsdagen i Kiruna.</i>	
06:84 Pierre Donatella	60:-
<i>Bra och dåliga årsredovisningar - En studie om kvalitetsskillnader.</i>	
06:83 Vicki Johansson red.	slut
<i>Tillsynens mångfasetterade praktik inom det sociala och hälso- och sjukvårdsområdet.</i>	
06:82 Anders Björnsson	60:-
<i>Max Weber - inblickar i en tid och ett tänkande.</i>	
06:81 Alexander Baena	60:-
<i>Varför slösas det samtidigt som det sparas? - en studie om budgetproblematik i kommunal verksamhet.</i>	
06:80 David Karlsson	60:-
<i>Den svenska borgmästaren. Kommunstyrelsens ordförande och den lokala demokratin.</i>	
05:79 Kerstin Bartholdsson	60:-
<i>Tre nyanser av grönt: Om betydelsen av kommunala miljöchefers personliga engagemang för miljön.</i>	
05:78 Björn Brorström, Stellan Malmer, Viveka Nilsson	60:-
<i>Varför tillväxt i kommuner? En studie av nyckelaktörers uppfattningar</i>	
05:77 Thomas Vilhelmsson	60:-
<i>Kommunala pensionsavsättningsbeslut.</i>	
05:76 Henry Bäck, Folke Johansson & Adiam Tedros	60:-
<i>Ledarskap och lokalsamhälle i lokal politik - Fyra politiska initiativ i Göteborg och Stockholm i komparativ belysning.</i>	

05:75 Östen Ohlsson & Björn Rombach	60:-
<i>Den friska organisationen.</i>	
05:74 Henry Bäck, Nina Granqvist, Siv Sandberg, Sundback	60:-
<i>Svenskt och finskt i kommunerna.</i>	
5:73 Charlotta Ekman	
<i>Varför görs det ris i Åhus? Om mötet mellan näringslivspolitik och etableringsstrategi.</i>	
05:72 Sven Siverbo (red.)	60:-
<i>Evolutionsteori för offentliga organisationer.</i>	
05:71 Nazem Tahvilzadeh	60:-
<i>Minoritetsmedier i Göteborgs Stad. En studie om integration, makt och icke-beslut i stadspolitiken.</i>	
05:70 Sven Siverbo	60:-
<i>Inkomstutjämning och kommunalekonomiska incitament</i>	
05:69 Andreas Ivarsson	60:-
<i>På väg mot paradoxala resultat? En studie av möjligheter till ökad handlingskraft genom resultatstyrning av sektorsövergripande frågor inom statsförvaltningen med jämställdhetspolitiken som exempel.</i>	
05:68 Sofie Cedstrand	60:-
<i>Idealism till salu? Om ideella organisationers strategival och dess demokratiska betydelse.</i>	
04:67 David Karlsson & Carina Andersson	
<i>84% män. Kvinnor och män i kurslitteraturen.</i>	60:-
04:66 Björn Brorström & Sven Siverbo	
<i>Skattehöjning enda lösningen? Om ekonomiska problem och behov av avceremonialisering och självständighet.</i>	60:-
04:65 Anders Falk	
<i>Varför lyckades Geriatriken? En fallstudie av två verksamhetsområdens implementering av balanserad styrkort inom hälso- och sjukvården.</i>	60:-
04:64 Daniel Lindin & Josip Mrnjavac	
<i>Varför blir det detta pris? En studie i hur kommuner sätter sina tomtpriser.</i>	60:-
04:63 Elisabeth Ravenshorst	
<i>Den sensuella organisationen . Ett perspektiv på kommuner och dess chefskap.</i>	60:-
04:62 Katrin Söderlind	
<i>Målstyrning av grundskolan. En fallstudie i Partille kommun.</i>	60:-
04:61 Henry Bäck och Maritta Soininen	
<i>Politisk annonsering eller nätverkande? Uppföljning och utvärdering av partiernas särskilda informationsinsatser till invandrarovaljare vid 2002 års val.</i>	60:-
04:60 Anette Gustafsson	
<i>Vem är feminist? Om politiska könsideologier i svensk kommunpolitik.</i>	60:-
04:59 Henry Bäck	
<i>Av de många ett. Västra Götlandsregionens politiker. Partipolitiska och territoriella skiljeliner Göteborg: Förvaltningshögskolan.</i>	60:-
04:58 Tobias Johansson	
<i>Kollision eller confirmation? - Ett möte mellan transaktionskostnadsteorin och kommunal äldreomsorg.</i>	60:-

04:57 Anna Berg och Charlotta Fagring	
<i>Internationella reglers påverkan på kommunal redovisning -Ett resultat av anpassning eller anpassning som ett resultat</i>	60:-
04:56 Aida Alic och Pernilla Wallén	
<i>Centralisera mera? Hur organiseras inköpsfunktionen i en kommun för en bättre efterlevnad av LOU?</i>	60:-
03:55 Mats Lindblad	
<i>Perspektiv på europeisk integration i svensk riksdag. Jämförande analyser av riksdagsdebatterna om grundlagsändringarna 1994 och 2003 angående överlåtelse av beslutsrätt till EG/EU.</i>	60:-
03:54 Mia Davidsson	
<i>Kommunala upphandlare - En studie om hur de fattar beslut.</i>	60:-
03:53 Mats Bengtsson	
<i>Kvinnor och Män i lokalpolitiken.</i>	60:-
03:52 Peter Arkevåg, Björn Brorström, Carina Andersson och Tobias Johansson	
<i>För bra för för få - Årsredovisningar inom staten.</i>	60:-
03:51 Johan Berlin och Eric Carlström	
<i>Balans eller nonchalans? - En studie av kommuner som beviljats extra finansiellt stöd av staten.</i>	60:-
03:50 Roger Andersson	
<i>Praktisk kommunal upphandling.</i>	60:-
03:49 Carina Andersson med flera	
<i>Intervjuer.</i>	60:-
03:48 Kajsa Värna och Birgitta Örnfeldt	
<i>Långlivade förvaltningschefer - strateger som verkar utan att synas.</i>	60:-
02:47 Paula Rodrigo Blomqvist	
<i>Från assimilation till separation. Den finska invandrargruppens krav på finskspråkig undervisning.</i>	60:-
02:46 Henry Bäck, Gunnar Gjelstrup, Folke Johansson, Jan Erling Klausen (red)	
<i>Lokal politik i storstad - stadsdelar i skandinaviska storstäder.</i>	60:-
02:45 Lena Andersson-Felé	
<i>När gamla vårdar ännu äldre ...</i>	60:-
02:44 Björn Brorström och Sven Siverbo	
<i>Framgångsrik vändning.</i>	60:-
02:43 Ann-Charlotte Bengtsson och Eva-Britt Pettersson	
<i>Modell för kvalitetsmätning inom äldreomsorgen - Finns det något samband mellan kvalitet och kostnad?</i>	60:-
02:42 Joacim Rydmark	
<i>Beslut under osäkerhet - En experimentell mikrovärldsstudie av metoder för att hantera osäkerhet vid ledning och beslutsfattande i komplexa och dynamiska miljöer.</i>	60:-
02:41 Anna Holmqvist	
<i>Beslutsprocesser och investeringskalkyler i fastighetsbranschen. En jämförelse mellan allännyttiga och börsnoterade fastighetsbolag.</i>	60:-

02:40 Carina Andersson	
<i>Tidens ekonomi.</i>	60:-
02:39 Patrik Johansson	
<i>Vem tar notan? Skandaler i svensk offentlig sektor.</i>	60:-
02:38 Conny Pettersson	60:-
<i>Från Global idé till lokal praktik - Om näringspolitik för hållbar utveckling.</i>	
02:37 Gustaf Kastberg	
<i>Omsorg om Marknaden - En studie av hur reglerna på en offentlig marknad skapas och förändras.</i>	60:-
01:36 David Karlsson	
<i>Sveriges kommunala kulturpolitiker.</i>	60:-
01:35 Anders Björnsson	
<i>Systemskiften - En explorativ essä.</i>	60:-
01:34 Henry Bäck, Sven Siverbo och Björn Brorström	
<i>Ny politisk organisation i Härryda och Stenungsund.</i>	60:-
01:33 Maria Palm	
<i>Maxtaxa - en studie av nytt avgiftssystem inom den kommunala barnomsorgen.</i>	60:-
01:32 Alexandra Jönsson	
<i>Den sociala dialogen i EU och jämställdheten i Europa.</i>	60:-
01:31 Björn Brorström och Pär Falkman	
<i>Kommunal redovisning - teoriutveckling.</i>	60:-
01:30 Niklas Theodorsson	
<i>Det lokals uppror - Om aktionsgrupper i den kommunala demokratin.</i>	60:-
00:29 Theresa Larsen	
<i>Kommunerna som arbetsgivare.</i>	60:-
00:28 Björn Brorström	
<i>Kommunalekonomen - några funderingar om förutsättningar, förhållningssätt och professionell utveckling.</i>	60:-
00:27 Östen Ohlsson & Björn Rombach	
<i>Organisationspyramiden och Buridans Åsna - en lagom teori.</i>	60:-
00:26 Jenny Svärd	
<i>Bestående nätverk - en studie av den sociala dimensionens betydelse.</i>	60:-
00:25 Lillemor Bergman och Virginia Leinen	
<i>Ekonomisk information i vården - en studie om styrmodellens påverkan på förhållningssättet till ekonomisk information.</i>	60:-
00:24 Rolf Solli, Peter Demediuk and Rob Sims	
<i>Chief Finance Officer in local government - Sweden vs Australia.</i>	60:-
00:23 J. Henrik Bergström	
<i>Hur ölskatterna sänktes - Om lobbning, pilsner och pluralism.</i>	60:-
99:22 Björn Brorström	
<i>Institutioner och institutionell förändring Perspektiv, teori och tillämpning på kommunal utveckling.</i>	60:-
99:21 Ylva Mühlenbock	
<i>När det lokala tar hand om det centrala Hur två kommuner omvandlar den statliga styrningen av skolan.</i>	60:-

99:20 Malgorzata Erikson	
<i>Frihet inom rollen - den politiska ledningens betydelse för en kommuns utveckling i ett längre perspektiv.</i>	60:-
99:19 Sven Siverbo	
<i>Kommuner och ekonomisk kris - en studie av kommuner som sökt extra finansiellt stöd av staten.</i>	60:-
99:18 Pär Falkman	
<i>Statlig redovisning ur två perspektiv.</i>	60:-
98:17 Anette Gustafsson, David Karlsson och Paula Rodrigo Blomqvist	
<i>Forskning att räkna med - tre kvantitativa studier om den lokala demokratin förutsättningar.</i>	60:-
98:16 Katarina Orrbeck	
<i>Finansiella rapporter och ekonomiska krav - politikernas perspektiv.</i>	60:-
98:15 Björn Brorström och Rolf Solli	
<i>Ekonomistyrning har betydelse.</i>	slut
98:14 Björn Rombach	
<i>Nöjdhetsmätningar - en kritisk granskning av attitydundersökningar i sjukvården.</i>	slut
98:13 Björn Brorström, Henry Bäck, Sven Siverbo och Annika Svensson	
<i>Ingen nämnd - Stenungsunds modell för vitalisering av kommunalpolitiken.</i>	60:-
98:12 Henry Bäck och Folke Johansson	
<i>Politisk decentralisering i skandinaviska storstäder.</i>	60:-
98:11 Sven Siverbo	
<i>Kapacitet att handla? Om politisk styrning och omprövning av verksamhet på lokal nivå.</i>	60:-
97:10 David Karlsson	
<i>Kommunerna och rättvisan.</i>	60:-
97:9 Patrik Johansson och Jonas Persson (red)	
<i>KommunAktuellt nummer 5 1997 - sju betraktelser.</i>	60:-
97:8 Björn Brorström och Bo Hallin	
<i>Varför är kommuner framgångsrika? En studie av framgångens kännetecken och orsaker.</i>	slut
97:7 Östen Ohlsson och Björn Rombach	
<i>Res pyramiderna.</i>	60:-
97:6 Hasse Ekstedt och Stellan Malmer	
<i>Ränta är priset för att vänta - En analys av den kommunala kalkylräntan.</i>	60:-
97:5 Björn Brorström, Rolf Solli och Östen Ohlsson	
<i>Minihandbok i utovärdering.</i>	slut
96:4 Anna Cregård och Patrik Johansson	
<i>89 % män - Vem skriver kurslitteraturen?</i>	60:-
96:3 Rolf Solli	
<i>Kommunalekonomen i imperfektum, presens, futurum eller i cyberspace.</i>	slut
96:2 Henry Bäck och Maritta Soininen	
<i>Invandrarna, demokratin och samhället.</i>	60:-
96:1 Björn Brorström och Björn Rombach	
<i>Kommunal förändringsobenägenhet.</i>	60:-

